

Теруге:
Редактор

Г.Айманбетова

«Экономикалық шолу» шығарылымының мазмұны №3, 2006

№	Мақаланың атауы	Автор	Бөлімше	Көлемі, бет
Ақша-кредит саясатын дамыту				
1.	Инфляцияны таргеттеу инфрақұрылымы туралы	Қоңырбаева Б. М.	ЗСД	2
Қаржы секторының жай-күйі және даму перспективалары				
2.	Аймақта тұтыну кредиттерін берудегі даурықпа	Зинченко Г.И.	Солтүстік Қазақстан филиалы	13
3.	Сақтандыру нарығындағы ағымдағы жағдайлар, проблемалар және перспективалар	Сыдықова Қ.С.	ЗСД	17
Экономика және қаржы нарығы: аймақтық аспектілер				
4.	Қарағанды облысының банк секторының жай-күйі және даму перспективалары.	Фираго И.В.	Қарағанды филиалы	20
5.	Бөлшек несиелеу рыногының қарқынды дамуының жақтары туралы	Ибраева А.	Атырау филиалы	24
Тарих, маңызды оқиғалар мен мерейтойлар				
6.	Қостанай облысының қалыптасуы мен дамуындағы банк жүйесінің рөлі (70 жылдыққа арналады)	Жұмашев М.Ж..	Қостанай филиалы	26
7.	Орталық банктер өкілдерінің төлем жүйелері бойынша халықаралық кездесуі	Иманғазина А.К.	ТЖД	30
8.	Батыс Қазақстан облысының ақша-кредит саясаты: өткенге көз тастау	Қалдыбеков Н.С.	Батыс Қазақстан филиалы	31

АҚША-КРЕДИТ САЯСАТЫН ДАМУ

Инфляцияны таргеттеу инфрақұрылымы туралы

Б.М.Қоңырбаева,

Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Зерттеу және статистика департаментінің
Стратегия және талдау басқармасы бастығының орынбасары

Инфляциялық қысымның артуы жағдайында Ұлттық Банктің инфляцияның төмен деңгейін ұстау жөніндегі міндетін іске асыру ақша-кредит саясатын жетілдіру бойынша ақша-кредит саясатының қаржы секторының макрокөрсеткіштеріне тигізетін ықпалын арттыруға бағытталған шаралар қолдануға себепші болады. Осы шаралардың ішінде инфляцияны таргеттеу қағидаттарына көшуге дайындық та бар.

Ең алғаш рет Ұлттық Банктің инфляцияны таргеттеу қағидаттарына көшуге дайындық туралы ойы Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің 2002-2004 жылдарға арналған даму тұжырымдамасында ресми жарияланды және "Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің 2002-2004 жылдарға арналған ақша-кредит саясатының негізгі бағыттарында" расталды.

Қазіргі уақытта Ұлттық Банкте инфляцияны таргеттеу (ИТ) қағидаттарына көшуге дайындық жөнінде белгілі бір жұмыс ауқымы жасалды. Ары қарай жүрмес бұрын, алынған нәтижелерді бағалай отырып, жекелеген әзірлемелер арасында байланыстар орнатып, мақсатты (түпкілікті) құрылымды белгілеп, оның жетіспейтін буындарын бөліп көрсеткен жөн.

Мақаланың негізгі мақсаты ИТ-ге «жоғарыдан көз тастауды» қалыптастыру болып табылады. Сондықтан модельдерді, әдістерді, деректер базасының мазмұнын жан-жақты сипаттау осы жұмыстың аясына кірмейді, себебі оларды қосу мәтінді тым қиындатып жіберген болар еді. Сонымен қатар, бірқатар модельдердің, әдістердің, деректер базасының жан-жақты сипаттамасы «Экономикалық шолудың» алдыңғы нөмірлерінде мақалалар түрінде ішінара жарияланған және келесі нөмірлерінде жариялауды жалғастыру жоспарланып отыр.

Мақалада талдау құралы ретінде жұмыстардың нәтижелері пайдаланылды (/1/).

Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің негізгі міндеті инфляция деңгейін төмендету болып табылады. Ақша-кредит саясатының ағымдағы кезеңдегі проблемасы банк жүйесінің мөлшерден тыс үлкен өтімділігі болып табылады. Коммерциялық банктерді қайта қаржыландыру тетігі ішкі кредит динамикасына айтарлықтай ықпалын тигізу үшін, кредит-банк институттары орталық банктің қаржылық көмегіне едәуір тәуелді болуы қажет. Банктер Ұлттық Банктің қаражатын қажет етпейтін жағдайда банк жүйесінің өтімділігіне ықпал ету қиын.

Бұл проблема ауқымы кеңірек проблеманың: бағалы қағаздардың қайталама нарығының жеткілікті дамымауының салдары болып табылады, мұның өзі Ұлттық Банктің ашық нарық операцияларын жүргізу мүмкіндіктерін шектейді.

Қайталама нарықтың жеткілікті дамымауы қаржы нарығының тағы бір проблемасының – қаржы нарығында кірістіліктің сенімді бағыт-бағдарының болмауына себеп болып табылады.

Дүниежүзілік Банктің есептері ЖІӨ-нің 25-35% мөлшеріндегі мемлекеттік борыштық бағалы қағаздардың қазақстандық деңгейінің орташа алынған әлемдік практикаға сәйкес келетінін көрсетіп отыр. Алайда Қазақстанның жағдайында айналыстағы бағалы қағаздар көлемінің нарықтық баға белгілеулерін ұстау үшін банктік емес қаржы ұйымдарының инвестициялық активтерінің өсу қарқынын есепке алу қажет. Мемлекеттік міндеттемелердің өтімді қайталама нарығын құрудың алғышарты зейнетақы қорларының портфелін кіріс

активтерімен толтыру болып табылады. Бұл үшін, Дүниежүзілік Банктің бағалауы бойынша, Қазақстанға активтер көлемін 2,5-4 есе ұлғайту қажет.

Бұл міндетті шешу үшін Қаржы министрлігі мен Ұлттық Банкті қоса алғанда мемлекеттік бағалы қағаздардың көлемін ұлғайту және мерзімдерін ұзарту жеткіліксіз, себебі зейнетақы қорлары мемлекеттік бағалы қағаздардың өтімділігін жұтып қоятын болады, сөйтіп, нарықты қайталама нарық «жұмыс істеп кететіндей» дәрежеге дейін өтімділікпен молайтуға кедергі жасайды. Кірістілік қисығын белгілеу үшін МБҚ-ның жеткілікті көлемі мен құрылымын айналыста ұстаумен қатар, борыштық құралдар нарығының зейнетақы қорларының және басқа да қор нарығына қатысушылардың неғұрлым кірісті, бірақ, өтімділігі кемдеу инвестициялау құралдарына деген қажеттіліктерін қамтамасыз ететін инфрақұрылымдық облигациялар тәрізді баламалы құралдарын дамыту қажет.

Ашық нарық операциясын жүргізудің шектеулі мүмкіндіктері жағдайында, Ұлттық Банк оларды алмастырушыларды (өзінің бағалы қағаздарын шығару) белсенді түрде пайдаланады, сондай-ақ макроэкономикалық көрсеткіштерге тигізетін ықпалын күшейту үшін ақша-кредит саясатының құралдарын жетілдіру жөнінде шаралар қолданады. Мәселен, 2005 жылғы 1 шілдеден бастап ақша-кредит реттеу тетігіне өзгерістер енгізілді, олар ақша-кредит саясатының депозиттік және кредиттік операциялар тәрізді жекелеген операцияларын мерзімдері мен ставкалары бойынша бірегейлендіруді, қысқа мерзімді ноталар шығаруды, репо операцияларын көздейді, инфляцияны таргеттеу (ИТ) қағидаттарына көшуге дайындық жүргізіліп жатыр.

Инфляцияны таргеттеуге көшудің мәні. Инфляция өсуінің негізгі факторларының бірі ақша массасының өсуі болып табылады. Ақша массасы банктердің қассаларындағы қолма-қол ақшаның, банктерден тыс қолма-қол ақшаның және банк жүйесі депозиттерінің сомасы болып есептелетіндіктен, орталық банк ақша массасын толық бақыламайды. Ақша массасына реттеуші ықпал бұл жағынан алғанда ұзақ уақыт оперативті мақсатты көрсеткіш болып табылған ақша базасы арқылы жасалады. Ақша базасына банктердің қассаларындағы қолма-қол ақша, айналыстағы қолма-қол ақша (банктерден тыс ақша), сондай-ақ банктердің және банктік емес ұйымдардың Ұлттық Банктегі шоттарындағы қаражат кіреді. Банктердің орталық банктегі депозиттері банк жүйесіндегі депозиттер көлемінің сипаттамасы болып табылады және олар міндетті талаптардың нормасымен белгіленеді. Ақша базасын осы тұрғыдан орталық банктің тарапынан бақылауға алынып, орталық банкке эмпирикалық жолмен анықталатын ақша мультипликаторы арқылы ақша массасын бағалауға мүмкіндік береді.

Ұлттық Банктің ақшаға жасайтын шолуында пассивтер ақша базасын құрайды, ал активтерге таза халықаралық резервтер және таза ішкі активтер кіреді. Таза халықаралық резервтердегі өзгерістер негізінен төлем балансының өзгерістері арқылы пайда болады. Төлем балансының жалпы оң сальдосы таза халықаралық резервтердің ұлғаюына әкеледі. Таза ішкі активтерге осының орнын толтыратын ықпалдар болмаған кезде бұл ақша базасының ұлғаюына әкеледі. Дәл осы сияқты, төлем балансының тапшылығы ақша базасының азаюына әкеледі.

Сонымен, жалпы алғанда таза халықаралық резервтердің өзгерістері ақша базасы өзгеруінің бақыланбайтын факторы болып табылады. Алайда, ақша базасы таза халықаралық резервтердің өзгеруі себепті қаламаған бағытта өзгерген жағдайда, активтер мен пассивтердің тепе-теңдігін пайдалана отырып, ашық нарық операциялары арқылы таза ішкі активтерге, валюталық интервенцияларға, кредиттік операцияларға өтемін қайтаратындай ықпал етуге болады. Орталық банктің мемлекеттік бағалы қағаздарды сатып алуы, кері репо операцияларын жүргізуі немесе банктерге кредит беруі ақша базасын ұлғайтады, ал мемлекеттік бағалы қағаздарды сатуы, репо операцияларын жүргізуі немесе кредитті өтеуі оны азайтады. Осындай өтемі бар операциялар реттеу деп аталады.

Ақпарат технологияларының жетілдірілуімен, жаңа қаржы құралдарының дамуымен пайда болған ақша субституттарының (депозиттердің, облигациялардың және т.б.) кейбір нысандарының өтімділігін ұлғайтумен бірге неғұрлым кең ауқымды ақша анықтамаларын

пайдалану қоса жүреді. Алайда, ақша массасы ұғымының кеңеюіне қарай, көптеген ақша субституттарының түрлері бойынша міндетті резервтердің нормалары болмағандықтан, орталық Банктің оны бақылау қабілеті кемиді. Бұл жағдай ақша-кредит саясатының бағыт-бағдарларын қайта қарауға әкеліп соғады. Ақша-кредит саясатының танымал индикаторларының арасында қысқа мерзімді пайыздық ставкалардың әр түрі бар.

Мақсатты көрсеткіш ретінде инфляцияның әр түрлі көрсеткіштері, ал оперативті көрсеткіш ретінде қысқа мерзімді пайыздық ставкалардың әрқилы түрлері таңдап алынатын ақша-кредит саясатын жүргізу әдісі инфляцияны таргеттеу¹ деп аталады. Пайыздық ставкалардың инфляцияға ықпал ету тетігі ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді перспективада, инфляцияның жоғарғы және төменгі деңгейінде әр түрлі. Қысқа мерзімді перспективада пайыздық ставкалардың ұлғаюы ішкі валюта бағамының артуы және импортталатын тауарлар бағасының тиісті төмендеуі есебінен тікелей ықпал етеді, ал ұзақ мерзімді перспективада пайыздық ставкалардың ұлғаюы инфляциялық күтулердің төмендеуі және онымен сабақтас кәсіпорындардың капитал салымдарының қысқаруы арқасында, сондай-ақ тұтынудың азаюы есебінен жанама ықпал етеді. Инфляцияның жоғары деңгейлерінде ақша-кредит саясатының өзгерістері күтілетіндердің сипатында тікелей көрініс табуы мүмкін, ал төменгі инфляция жағдайында ақша-кредит саясаты шараларының ықпал ету тетігі мейлінше күрделі және көбінесе жанама сипатта болады.

Пайыздық ставкалар арқылы басқарудың мәні мақсатты бағдар ретінде таңдап алынған пайыздық ставкамен айқындалатын кейбір дәлізде орталық банкке тиісті нарықтық ставкаларды ұстауға мүмкіндік беретін сондай бір тетікті әзірлеуде болып табылады. Банктік өтімділікті басқару банктік резервтер мен банкаралық пайыздық ставкалар мөлшерінің арасындағы теңгерілімге жету арқылы осы ставканы және дәліздің енін не олай, не былай өзгертудің көмегімен жүргізіледі. Ашық нарық операцияларының көмегімен резервтік қаражат қалдықтарына сұраныс пен ұсынысты теңестіре отырып, орталық банк банктерде өтімді қаражаттың болуына ықпал етеді, яғни, орталық банк жалпы өтімділікті белгілейді. Содан кейін нарық оны қайта бөледі және сөйтіп, банктік және банкаралық ақша нарықтарында пайыздық ставкаларды өзгертеді. Инфляцияны таргеттеу кезінде ашық нарық операцияларының маңызы күшейеді.

Инфляцияны таргеттеу қағидаттары Ұлттық Банктің ақша-кредит саясатының инфляцияны төмендету жөніндегі негізгі міндетіне көбірек жауап береді және, бұдан басқа, нарыққа қатысушылардың қойылған мақсаттың толық айқындылығына байланысты оған деген көбірек сенімін қамтамасыз етеді. Осы қағидаттарды іске асыру ақша-кредит саясатының дамыған елдердің орталық банктері қызметінің стандарттарына жақындау бағытында дамуының сапалы түрде көтерілуін білдіретін болады.

ИТ-нің институционалды негізін құру саласындағы нәтижелер. Инфляцияны таргеттеуді ендірген елдердің тәжірибесі инфляцияның мақсатты көрсеткіштерінің жүйесін табысты ендірудің негізі бюджеттің тұрақты жағдайы және макроэкономикалық тұрақтылықтың кепілдіктері, валюта бағамының, қаржы жүйесінің тұрақтылығы болып табылатынын көрсетеді.

Тәжірибе жүргізу арқылы сондай-ақ инфляцияны таргеттеу қағидаттарына **көшудің институционалды негізі** әзірленді, оған мыналар кіреді: заңнамалық база, инфляцияны орталық банктің бірден-бір мақсаты ретінде ресми жариялау, орталық банк қызметінің есеп берушілігі және ақпараттық ашықтығы, орталық банктің тәуелсіздігі. Ақша-кредит саясатының негізгі құралдарын дамытудың жеткілікті деңгейі, орталық банктің құралдары мен инфляция арасындағы өзара байланысты түсіну, инфляцияны болжаудың тиісті әдістемесінің болуы инфляцияны таргеттеудің әсіресе маңызды аспектісі болып табылады. Бұдан басқа, инфляцияны таргеттеу кезінде болжау жүйесіне жоғары талаптар қойылады, мұның өзі ақша-кредит саясаты шараларының инфляциядан артта қалуына байланысты, бұл

¹ Қазіргі кезде Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі мақсатты көрсеткіш ретінде инфляцияны, ал оперативті көрсеткіш ретінде ақша базасын көрсетеді.

саясатқа қатысты міндеттемелердің сақталуын тұрақты түрде жедел бақылауды жүзеге асыруды қиындатады (валюта бағамының және ақша массасының көрсеткіштерін қолдануға қарағанда).

Заңнамалық база орталық банктің ақша-кредит саясатының құралдарын таңдау және ақша-кредит саясаты саласында шешімдер қабылдау жөніндегі ресми тәуелсіздігін, бағаларды тұрақтандырудың бірден-бір мақсаты ретінде ресми жариялауды, бюджет тапшылығын қаржыландыруға тыйым салуды қамтиды. Атап көрсетілген жағдайлардың қажеттілігін былайша түсіндіруге болады. Біріншіден, баға тұрақтылығы – бұл қаржы жүйесі тұрақтылығының негізі, екіншіден, бірнеше мақсаттың болуы олардың арасындағы шиеленіске әкеліп соғуы мүмкін, үшіншіден, бюджет тапшылығын инфляциялық қаржыландыру орталық банктің ақша базасына, тиісінше инфляцияға да ықпалының тиімділігін төмендетеді; және, ең соңында, төртіншіден, экономиканың өсу қарқынын қолдау жөніндегі кейбір қысқа мерзімді мақсаттар ұзақ мерзімді баға тұрақтылығын ұстау мақсаттарына қайшы келуі мүмкін.

Инфляцияны таргеттеу қағидаттарына көшудің институционалды негізін құру саласында Қазақстанда **мынадай жұмыстар жүргізілді**.

2004 жылдан бері Ұлттық Банктің негізгі мақсаты ретінде баға тұрақтылығы заңмен бекітілді, мемлекеттік бюджет тапшылығын қаржыландыруға ресми тыйым енгізілді, Ұлттық Банктің тәуелсіздігі заң жүзінде бекітілді.

Ақша-кредит саясатының құралдарын жетілдіру мақсатында (1) ақша-кредит саясатын жоспарлаудың 3 жылдық деңгейі белгіленді; (2) ішкі талдау үшін монетарлық емес факторлардың баға деңгейіне естен тандырарлық ықпалын елемейтін және инфляциялық процестердің негізгі үрдістерін көрсететін «базалық инфляция» индексі енгізілді және пайдаланылады; (3) тоқсан сайын инфляциялық шолу шығарылады; (4) консультативтік-кеңесу органы – Ұлттық Банктің және мүдделі мемлекеттік органдар өкілдерінің, Парламенттің, ғылыми ортаның, сондай-ақ экономиканың қаржы және нақты секторларының қатысуымен Ақша-кредит саясаты жөніндегі кеңес құрылды; (5) ресми репо ставкасы енгізілді; (6) ҚРҰБ операциялары бойынша мерзімдері мен сыйақы ставкалары бірегейлендірілді; (7) ең төменгі резервтік талаптарды қалыптастыру және есептеу әдістемесіне өзгерістер енгізілді; (8) қайта қаржыландыру ставкасын тоқсан сайын қайта қарау практикасы енгізілді.

Валюталық режимді одан әрі ырықтандыру, капитал қозғалысымен байланысты тәуекелдерді реттеуге, шетел валютасы ағындарының мониторингін жүзеге асыруға арналған жаңа тәсілдер әзірленуде.

Ақша-кредит саясатының макроэкономикалық көрсеткіштерге тигізетін ықпалын талдау мен болжауды жетілдіру үшін (1) ақша-кредит саясаты саласында қолданылатын шаралардың инфляцияға тигізетін ықпалын бағалауға мүмкіндік беретін Қазақстанның трансмиссиялық моделі әзірленді, (2) трансмиссиялық тетік моделін толықтыратын кейбір ілеспе модельдер (мысалы, P-Star инфляциялық қысым моделі, ықтимал ЖІӨ моделі және басқа модельдер) әзірленді, (3) Қазақстан экономикасының көпсекторлы моделі әзірленді, (4) нақты сектор кәсіпорындарының мониторингі жүзеге асырылуда.

Ақпараттық ашықтықты күшейту үшін Ұлттық Банк бұқаралық ақпарат құралдарында ақша-кредит саясатының жай-күйі мен перспективалары туралы мақалалар мен сөйленген сөздерді үнемі жариялап отырады, өздерінің статистикалық, нормативтік және зерттеу журналдарын шығарады, Ұлттық Банктің басшылығы мен қызметкерлері халықаралық конференцияларға, кеңестер мен семинарларға қатысады. 2005 жылы «Теңге аумағы» атты теледидар хабары іске қосылды.

Инфляцияны таргеттеу (ИТ) инфляция жөнінде мейлінше дәл болжамдар алуы үшін кең ауқымды деректерді пайдалануды көздейтіндіктен, деректер базалары және болжам жасау жүйесі, программистер тобының ұйымдық құрылымы, ақша-кредит (пайыз) саясаты ережелерінің модельдері оның аса маңызды құрамдастары болып табылады. Маңыздылығына қарай оларды «ИТ инфрақұрылымы» деген жалпы атпен біріктірейік.

Ұлттық Банктегі ИТ инфрақұрылымының жай-күйін талдау осы мақаланың негізгі мақсаты болып табылады. Мұнда инфляцияны таргеттеу инфрақұрылымының ағымдағы жай-күйіне талдау жасалады және оны дамытудың бұдан былайғы бағыттары белгіленеді.

ИТ Инфрақұрылымының ағымдағы жай-күйі және оны одан әрі дамыту бағыты

Модельдер жүйелері және деректер базалары, олардың арасындағы өзара байланыстар, сондай-ақ ұйымдық құрылымымен қоса болжам жасаушылар командалары инфляцияны таргеттеудің инфрақұрылымын құрайды. Инфрақұрылым жаңа ақпараттың ресми болжамға ықпалын қадағалауға мүмкіндік береді. Жаңа ақпараттың ықпалын бағалау үнемі қаржы нарығының ағымдағы жай-күйі мен үрдістері туралы ақпаратты, қысқа мерзімді кезеңнің, орташа мерзімді макроэкономикалық болжамның негізгі макрокөрсеткіштері динамикасының конъюнктуралық бағасын қамтиды. Болжамға осының алдындағы болжам тәуекелдерінің бағалануы, болжамдағы белгісіздіктің, мысалы, сенімгерлік аралықтардың бағалануы кіруге тиіс. Бұдан басқа, ИТ жүйесінің функцияларына өзіне тән ерекшелігі бар тәуекелдерді зерделеу және күтпеген жағдайлар кезіндегі іс-әрекеттер жоспарын дамыту кіреді.

Осы бөлімде қолданылып жүрген инфрақұрылымға мейлінше жан-жақты тадау жасалады және оны жетілдіру жөніндегі жұмыстардың бұдан былайғы бағыттары белгіленеді.

Жалпы алғанда ИТ жүйесіне мынадай элементтер кіреді: болжам жасау жүйелері, болжам жасаушылар командасы, деректер базалары және ақпараттық коммуникациялар, есеп беру және есеп нысандарының базалары.

ИТ инфрақұрылымын құрайтындардың әрқайсысын барынша жан-жақты қарастырайық.

1. Болжам жасау жүйелері ақша-кредит саясаты жөніндегі шешімдерді әзірлеуге арналған құрал болып табылады. Олардың шеңберінде экономиканың ағымдағы жай-күйін бағалайтын оперативті бағалаулар мен қысқа мерзімді, сондай-ақ неғұрлым тұрақты үрдістерді бағалайтын орташа мерзімді болжамдар жасалады. Ұлттық Банкте болжам жасау жүйесінің мынадай элементтері бар: оперативті бағалаудың шағын жүйесі, орташа мерзімді кешенді болжам жасаудың шағын жүйесі, қысқа мерзімді және орташа мерзімді ілеспе модельдердің шағын жүйесі, орташа мерзімді баланстық болжамның шағын жүйесі, орташа мерзімді құрылымдық болжамның шағын жүйесі және нақты сектор кәсіпорындары мониторингінің шағын жүйесі (1-сурет).

1-сурет:

Болжам жасау жүйесі

Оперативті бағалау	Орташа мерзімді кешенді болжам	Қысқа мерзімді және орташа мерзімді ілеспе болжам
<p><i>Міндеттер:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> -Техникалық комитетке қаржы нарығының жай-күйі туралы апта сайынғы ақпарат және оның үрдістерін оперативті бағалау; -қысқа мерзімді кезеңге болжамдар; 	<p><i>Міндеттер:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - негізгі макроэкономикалық көрсеткіштердің инфляцияға ықпалын модельдеу және болжау; - болжамдағы тәуекелді және белгісіздікті бағалау; - АКС жөніндегі ұсынымдар 	<p><i>Міндеттер:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - базалық модельдің макрокөрсеткіштерін бөліп алу; - экономиканың әлуетті мүмкіндіктерін бағалау; - жекелеген макрокөрсеткіштерді бағалау;

<p>-тоқсан сайынғы инфляциялық шолу;</p> <p><i>Құрал:</i> -стандартты кестелер мен диаграммалар</p>	<p><i>Құрал:</i> -базалық тоқсандық трансмиссиялық тетіктің моделі</p>	<p><i>Құрал:</i> -серіктес модельдер (топтан бөліп алу модельдері, сигналды модельдер және басқа да ілеспе модельдер)</p>
---	--	---

<p>Орташа мерзімді баланстық болжам</p> <p><i>Міндеттер:</i> -ақша-кредит саясатының негізгі көрсеткіштерін модельдеу; - АКС жөніндегі ұсынымдар;</p> <p><i>Құрал:</i> -Excel кестелерінің негізінде баланстық болжамдық модельдер</p>	<p>Орташа мерзімді құрылымдық болжам</p> <p><i>Міндеттер:</i> - сектораралық динамиканың негізгі көрсеткіштерін модельдеу;</p> <p><i>Құрал:</i> -оңтайландырушы динамикалы көпсекторлы модель</p>	<p>Кәсіпорындар мониторингі</p> <p><i>Міндеттер:</i> -экономикалық конъюнктураның және ел экономикасының нақты секторының қаржы жағдайына талдамалық шолуларды қалыптастыру</p> <p><i>Құрал:</i> -автоматтандырылған «Экономиканың нақты секторы кәсіпорындарының мониторингі» шағын жүйесі</p>
---	--	--

Оперативті бағалау оперативті (апталық) деректерді жүйелеуді және олардың негізінде ақша-кредит саясаты жөнінде басшылықтың оперативті шешімдер қабылдауына көмектесуге арналған таяу аптадағы макроэкономикалық көрсеткіштердің динамикасы туралы сараптамалық пікірлерді қалыптастыруды **білдіреді**. Оперативті болжам үшін, әдетте, өте егжей-тегжейлі ақпарат (көбінесе эпизодтық) пайдаланылады. Бұл ақпарат апта сайын Техникалық комитеттің отырыстарына дайындалады және ақша-кредит саясаты жөнінде 1 апта бұрын оперативті шешімдер қабылдауға негіз болуға арналған.

Орташа мерзімді кешенді болжам жасаудың шағын жүйесі. Әр түрлі макроэкономикалық көрсеткіштер мен ақша-кредит саясатының құралдары арасындағы өзара байланысты қамтитын және орташа мерзімді кезеңге бағдарланған құрылымды тоқсан сайынғы макроэкономикалық модельдердің көмегімен экономиканың экономикалық саясатты сезіну сипатын барынша толық түсінуге қол жеткізуге болады. Трансмиссиялық тетік моделі (ТМ моделі, базалық модель) орташа мерзімді кешенді болжам жасау құралы болып табылады. Бұл модель ақша-кредит саясаты қабылдайтын шешімдердің макроэкономикалық көрсеткіштерге, атап айтқанда, инфляцияға тигізетін жиынтық ықпалын бағалауға мүмкіндік береді. Алайда, бірде-бір модельдің өте дәл болжам жасауға шамасы келмейтінін ескеру керек. Модельдің нақты күші тәуекелдерге және болжамдағы белгісіздікке қарсы мәселелерді шешуді көмектесуге мүмкіндігі бар екендігінде. Осылайша, базалық модельдің түпкілікті мақсаты орташа мерзімді болжаммен қатар тәуекелдің және болжам белгісіздігінің бағаларын құру, ақша-кредит саясатын жүзеге асырудың стратегиясы бойынша ұсынымдар әзірлеу болып табылады. Қазіргі уақытта базалық модель шеңберінде болжам тәуекелдерін бағалау, болжамдар белгісіздігін бағалау, инфляцияны таргеттеудің және басқа да мәселелердің жалпы схемасын әзірлеу бағытында жұмыс жүргізіліп жатыр.

Ұлттық Банкте әзірленген трансмиссиялық тетік моделі мөлшері жағынан шағын болып табылады. Негіз ретінде кішілеу модельді таңдау жақсы тармақталған қарапайым модельдің өзінің болжам жасағыштық сапалары бойынша айқын емес және көп ресурстарды қажет

ететін кешенді модельден асып түсетіні жөніндегі кең таралған пайымдауларға негізделді. Әрине, базалық модель уақыт оза келе дамитын болады, бірақ бұл жағдайда біз модельдің анықтығын барынша сақтауға тырысатын боламыз.

Қысқа мерзімді және орташа мерзімді ілесне модельдердің (серіктес модельдер немесе спутник модельдер) **шағын жүйесі** осы модельдердің әрқайсысының өз төл мақсаттары бар болу есебінен базалық модельдің кішігірім мөлшерлерінің орнын толтыра алады және балама болжамдар бере алады. Тұтастай алғанда модельдердің бұл тобы кең ауқымды мақсаттарды қамти алады. Егер барлық осы мақсаттарды бір модельде қамтуға тырыссак, онда мұндай модель тым күрделі болып шығар еді де, мұның өзі болжамдық мақсаттар үшін оны пайдасыз еткен болар еді.

Модельдердің бұл тобы өзінің мақсаты бойынша былайша жіктеуге жатады.

Біріншіден, *«топтан бөліп қарау» модельдер* тобын жатқызуға болады. Мұндай модельдер, әр түрлі макроэкономикалық көрсеткіштер арасындағы тарихи қалыптасқан байланыстарды пайдалана отырып, базалық модель бойынша табылған қандай да бір біріктірілген макрокөрсеткіштің болжамы бойынша азырақ біріктірілген көрсеткіштердің динамикасын құруға мүмкіндік береді. Мысалы, егер базалық модель жиынтық тұтынуды анықтаса, онда тарихи қалыптасқан байланыстарды пайдаланып, оны қызмет көрсетуді, күнделікті пайдаланылатын тауарларды, ұзағырақ пайдаланылатын тауарларды тұтынуға бөлуге болады. Көрсеткіштерді топтан бөліп алу сектордың талдаушыларын өздеріне түсініктірек деректермен қамтамасыз ететін болады, олар мұны алдыңғы тәжірибесін ескере отырып тексеруіне болады.

Екіншіден, оған экономиканың ықтимал шығарылым, NAIRU (инфляцияның күшеюіне әкелмейтін жұмыссыздық деңгейі) және басқалары секілді әлуетті (тең келетін) мүмкіндіктерін бағалайтын *сигналды модельдер* деп аталатын топты, сондай-ақ әр түрлі күтілетін модельдерді жатқызуға болады. Соңғы модельдердің маңыздылығы инфляцияның қалыптасуына ақша-кредит саясаты, Үкіметтің бағаны төмендетуге бағытталған шаралары ғана емес, сонымен қатар агенттердің инфляциядан күтетіндері де ықпал ететінімен айқындалады. Ақша-кредит саясатының маңызды құрамдасы күтілетіндерді қалыптастыру бола алады деп керісінше айтсақ та дұрыс болады.

Ең соңғы, үшінші топқа қалай болғанда да базалық модель бойынша алынған болжамдарды анықтайтын, толықтыратын немесе баламалы болжамдар беретін барлық басқа модельдерді жатқызуға болады.

Қысқа мерзімді болжам үшін, әдетте, барынша егжей-тегжейлі ақпарат пайдаланылады. Бұл болжамдар, әдетте, макроэкономикалық көрсеткіштердің қысқа мерзімді динамикасына, қарапайым (бір өлшемді) эконометрикалық модельдерге негізделген. Бір өлшемділік қызмет көрсетудегі қарапайымдылыққа себін тизізеді, алайда тұтас алғанда, экономиканың жүргізіліп отырған экономикалық саясатты сезіну сипатын толық түсіндірмейді. Олар тек макроэкономикалық көрсеткіштердің динамикасын түсінуді қамтамасыз етуге арналған.

Орташа мерзімді баланстық болжамның шағын жүйесі Ұлттық Банкте, базалық модельмен қатар, ақша-кредит саясаты құралдарының ақша-кредит саясаты макрокөрсеткіштерінің динамикасына ықпалын модельдеудің негізгі құралдарының бірі болып табылады. Ол Ұлттық Банктің, банк жүйесінің активтері мен пассивтерінің негізгі баланстық ара қатынастарын көрсететін Ұлттық Банктің, банк жүйесі шолуының баланстық кестелеріне негізделген және оның нәтижелері ақша-кредит саясатының негізгі бағыттарына кіретін болжамдардың негізін құрайды.

Орташа мерзімді құрылымдық болжам Ұлттық Банк магистратурасының жанындағы талдаушылар тобы әзірлеген тоқсандық көпсекторлы модельге негізделген, ол мынадай бес сектордағы: үй шаруашылықтары, кәсіпорындар, қаржы секторы, сыртқы сектор және қаржы реттеу секторы, негізгі көрсеткіштердің сектораралық динамикасын модельдейді. Егер трансмиссиялық тетік моделі негізінен ақша-кредит саясаты импульстарының қалай да болмасын инфляцияға ықпал ететін макроэкономикалық көрсеткіштерге берілу жолдарын

модельдесе, онда сектораралық модель тұтас алғанда экономиканың жұмыс істеуінің толық көрінісін жасау үшін пайдалы.

Ұлттық Банкте әзірленетін *«Экономиканың нақты секторы кәсіпорындарының мониторингі» автоматтандырылған шағын жүйесі* болашақта болжам жүйесінің маңызды құрамдас бөлігі болуы тиіс. Оны құрудың мақсаты экономикалық конъюнктураның және ел экономикасының қаржылық емес секторының аймақтық, салалық бөліктеріндегі қаржы жағдайының талдамалық шолуларының оперативтілігі мен қалыптастыру сапасын арттыру болып табылады. Қазіргі уақытта берілетін бағалар деңгейінің жеткіліксіздігінен (әдетте, бағалау деңгейі ағымдағы тоқсанмен шектеледі) модельдеу кезінде оны қолдану қиынға түседі.

Жоғарыда аталған барлық модельдердің жиынтығы мына сұраққа жауап беруге көмектесуі тиіс: инфляциялық және тұрақтандыру мақсаттарына жету үшін ақша-кредит саясатының қандай шаралары қажет? Бұл орайда бағалау 1 айға дейінгі кезеңді қамтиды, қысқа мерзімді болжам 1 айдан 1 жылға дейін, ал орташа мерзімді болжам 3 жылға дейін.

Қазіргі кезде шағын жүйе автономды режимде жұмыс істейді, болжам жүйесін дамыту бағыттарының бірі олардың арасында байланыстар орнату болып табылады.

2. Болжам жасаушылар командасы. Болжам жасаудың әрбір шағын жүйесі шегінде болжам жасау әдістемелеріндегі түбірлі айырмашылықтарды есепке алу болжам жасаушылар командасын тиісті топтар санына бөлуді талап етеді.

Бағалауды және қысқа мерзімді болжамды, сондай-ақ ілеспе модельдердің кейбір түрлерін жүзеге асыратын болжам жасаушылар топтарында әрбір болжам жасаушы мониторинг жүргізуі және арнайы сектордың маманы болуы тиіс. Бұл әдетте ұлттық шоттар жүйесі, төлем балансы, баға және инфляция, ақша және кредит, қаржы нарықтары, сыртқы ортаның жай-күйі тарапынан, осылайша, бүкіл экономиканы қамти отырып ұйымдастырылады. Сектор мамандарының қолында біріктірілген модельді болжамға қарағанда, қысқа мерзімді болжам жасау мақсаттары үшін тар ауқымды мәселелер бойынша әлдеқайда жан-жақты ақпарат бар.

Егжей-тегжейлі ақпаратты азырақ, бірақ неғұрлым ауқымды спектр бойынша талап ететін базалық модель, баланстық және сектораралық модель бойынша болжамды жүзеге асыратын болжам жасаушылардың топтарына күшті біріктірілген көрсеткіштері бар манипуляция техникасын меңгерген көп салалы мамандар қамтылуы тиіс.

Сектораралық модельге қызмет көрсету және дамыту тобына сектор мамандары да, сол сияқты көпсалалы мамандар да қамтылуы тиіс.

Болжам жасаушылар командасының жұмысының негізгі нәтижесі мыналар болып табылады:

- басшылыққа мезгіл-мезгіл берілетін мерзімді хабарлар (апта сайын, ай сайын, тоқсан сайын),
- үнемі және ара-тұра берілетін талдамалық хабарлар мен мәліметтер,
- Техникалық комитетке арналған стандартталған кестелер мен диаграммалар жиыны түріндегі апта сайынғы ақпарат,
- тоқсан сайынғы инфляциялық шолу,
- жыл сайынғы Ақша-кредит саясатының негізгі бағыттарының жобаларына және стратегиялық сипаттағы басқа да құжаттарға кіргізуге арналған талдамалық ақпарат және болжамдар,
- қайта қаржыландыру ставкасын белгілеу туралы тоқсан сайынғы ұсыныс,
- «Қаржы секторының ағымдағы жай-күйі туралы, алтынвалюта резервтері туралы және басқалары туралы» баспасөз релиздері,
- кәсіпорындардың тоқсан сайынғы мониторингі.

3. Деректер базалары. Тиімді деректер базалары болжам жүйесін құрудың қажетті шарты болып табылады. Деректердің сипатына, олардың кезеңділігіне және келіп түсу

көздеріне қарай, статистикалық деректерді бірнеше базаға ұйымдастыруға болады. Алайда, бір деректер базасын болжам жасаушылардың бірнеше шағын тобы пайдалануы мүмкін және де болжам жасаушылардың бір тобы деректерді әр түрлі деректер базасынан іздеуі мүмкін. Ресми деректер базасы бірнеше түрге бөлінеді: Тарихи деректер базасы, Қысқа мерзімді бағалау деректер базасы, Арнаулы деректер базасы (болжам жасаудың нақты модельдеріне арналған), кәсіпорындар мониторингінің деректер базасы, жіберілетін есептердің, нысандардың және болжамдардың деректер базасы. Деректер базасының әрбір түрі төл қажеттіліктерге қызмет көрсетеді.

Тарихи деректер базасы. Тарихи деректер базасында сыртқы дерек көздерінен тікелей алынған деректер: Статистика Агенттігінің, Қаржы министрлігінің деректері, Ұлттық Банктің өз деректері болады. Бұл типке статистика басқармасының барлық жалпы деректер базасы және Finland-тегі ДИС базалары жатқызылады. Барлық деректер сериясының сипаттамалары бар, сондықтан кез келген әлуетті пайдаланушы осы деректердің қалай құрылғанын түсіне алады. Олардың деректердің енгізілуіне және методологияның жақсаруына жауап беретін өздерінің арнайы «меншік иесі» бар. Тарихи база арнаулы деректер базасын қалыптастыруға арналған деректер базасы болып табылады.

Арнаулы деректер базасы. Арнаулы деректер базасы нақты модель (базалық, баланстық, сектораралық, ілеспе модельдер) үшін енгізу-шығаруды автоматты түрде дайындауды қамтамасыз етеді. Бастапқы дерек көздерінен алынатын деректерге қол жетісімен бірден жаңартатын тарихи базадан айырмашылығы арнайы деректер базасы модельді ағымдағы жаңартудың және ағымдағы болжамға дайындаудың алдында ұдайы (апта сайын) жаңартылады. Деректер базасы келіп түскен ақпаратты қажетті нәтижелер нысандарына автоматты түрде өзгертетін стандартталған кестелер жиынтығы болып табылады. Олар нақты экономиканың және инфляцияның үрдістерін бағалау мен болжаудың негізін қалыптастырады және уақытша қатарлар ретінде қысқа мерзімді болжамдарды қамтуы тиіс.

Бұл деректер базасы құрамдас элемент ретінде автоматты түрде Eviews-ке арналған деректерді қалыптастыратын модульдерді, сондай-ақ жіберілетін нысандарды (кестелер мен графиктерді) есептеулердің нәтижелері бойынша автоматты түрде қалыптастыратын модульдерді қамти алады.

Жіберілетін есептердің, нысандардың және болжамдардың деректер базасы. Өткеннің тәжірибесін зерделеу үшін, сондай-ақ жаңа қызметкерлерді үйрету үшін басшылыққа жіберілетін хабарлардың, болжамдардың және басқа да жіберілетін құжаттардың мұрағаты болуы қажет. Бұдан басқа, экономикадағы аса маңызды оқиғалардың мұрағатын жүргізу пайдалы, себебі уақыт өте келе, ол уақыт қатарларының динамикасын талдау кезінде баға жетпес қызмет көрсетуі мүмкін. Бұл деректер базасы оларды ара-тұра талдап тұру үшін үнемі сақталуы тиіс. Олар белгілі бір уақыт ішінде қысқа мерзімді болжам жүйесін жақсартуға және қысқа мерзімді болжамдағы белгісіздікті төмендетуге арналған нақты шаралар қолдануға бола ма, соны анықтауға көмектеседі.

Деректер базасының арасындағы біріктірілген байланыс 2-суретте көрсетілген.

Деректер базасын қалыптастырған кезде деректерді өңдеуді және есептерді шешуді автоматтандыруды қамтамасыз етуге арналған ақпараттық технологиялар ресурстарын пайдалану қажет, мұның өзі адам жіберетін қателерді мүлдем азайтуға көмектеседі. Бұдан басқа, мұның өзі деректерді техникалық өңдеуге қарағанда экономикаға көбірек уақыт бөлуге мүмкіндік береді.

Қорыта келгенде, инфрақұрылымды дамыту бойынша өзін әлі де болса жетілдіре түсуді талап ететін сәттерді атап өтеміз:

1. Оперативті бағалау (Техкомға арналған деректерді дайындау) тобы іс жүзінде қалыптасқан және табысты жұмыс істеп отыр. Топтың күшімен қысқа мерзімді болжам мақсаттары үшін қазіргі кезде белгіленіп отырған сараптамалық болжамдарды растайтын кейбір өте қарапайым эконометрикалық модельдерді әзірлеу ұсынылады.

2. Ілеспе модельдерді әзірлеуші топ қазір құрылған. Ол модельдерді құру және талдау жөнінде базалық білім алды және қазіргі кезде ілеспе модельдерді әзірлеу сатысында тұр. Осы мамандар әзірлеп жатқан модельдер бұрыннан бар модельдермен (ықтимал ЖІӨ моделімен және PSTAR инфляциялық қысым моделімен және басқаларымен) бірге серіктес модельдердің негізін құра алады.
3. Базалық және баланстық модельдер тобының жұмысы тиісінше бұрын әзірленген трансмиссиялық модель моделіне және бұрыннан жұмыс істеп жатқан баланстық модель бойынша болжау әдістемесіне негізделі алады. Осы модельдердің ықшамды болуынан және төл мақсаттарының болуынан осы модельдердің әрқайсысы негізінен алғанда қызмет көрсету үшін 1 адамды қажет етеді, алайда олардың сабақтастығы мен одан әрі дамуын қамтамасыз ету мақсатында, әрқайсысына тағы да 1-2 адамнан қосуға болады.
4. Көпсекторлы модельді қабылдау, қолдау және оның өзімен әрі оның ҚРҰБ магистратурасы жанындағы талдаушылар тобы әзірлеген деректер базасымен жұмыс жүргізуге арналған болжам жасаушылар тобын құру көкейтесті міндет болып табылады. Көпсекторлы модельге арналған деректер базасы енгізу-шығаруды автоматтандыру, ИДБ-мен байланыс орнату мақсатында, одан әрі жетілдіруді талап етеді.
5. Инфляцияны таргеттеуді пайдаланудың халықаралық тәжірибесіне сәйкес, болжам жасаушы шағын топтардың құрамын, олардың жетекшілерін, сондай-ақ болжам жасау тобының жетекшісін (мүмкіндігінше Техникалық комитеттің мүшесін) ресми бекіту қажет.
6. Әрбір шағын топтың, сондай-ақ болжам жасау тобының жетекшісі бастаған шағын топтар басшыларының мерзімді кездесулерінің күнтізбесін анықтаудың маңызы бар. Мерзімділігін топтың міндеттеріне сүйене отырып анықтау керек. Бұл кездесулер әрбір болжам жасаушының өз міндетін және оның Ұлттық банк бойынша ортақ зерттеу жұмысындағы орнын жете түсінуін күшейтуге мүмкіндік береді. Бұдан басқа, Ұлттық банктің басшылығы осы кездесулер арқылы зерттеу тобының алдына қойылған міндеттерді жандандыра алады.
7. Біздің ойымызша, деректер базасын әзірлеу қазіргі кезде тиісті деңгейде жүргізіліп отыр. Маңызды оқиғалардың, сондай-ақ болжамдардың және хабарлардың базаларын дамытуды бастаған пайдалы. Оның үстіне, аталған базаларды болжам жасаушы барлық топтар қалыптастыруы және көпшіліктің қолы жететін болуы тиіс. Қалған басқа деректер базасына қол жеткізу деңгейі басшылықтың тиісті шешімдерімен реттелуі тиіс.
8. Қазіргі уақытта болжам жасаудың әрбір шағын жүйесі автономды режимде жұмыс істейді. Болжам жасау жүйесін дамыту бағыттарының бірі олардың арасында байланыстар орнату болып табылады.
9. Деректерді өңдеуді және міндеттерді шешуді автоматтандыруды қамтамасыз ететін ақпараттық технологияларды әзірлеу мәселелерін қазіргі уақытта болжам жасаушылар командасына жүктеген жөн. Дегенмен, олар өздері шешетін міндеттерді, болжамдардың жекелеген деңгейлері арасындағы байланыстарды толық түсінуге қол жеткізген кезде, ақпараттық технологияны оңтайландыру үшін мамандарды тартуға болады.

Еңбекте Ұлттық Банкте қолданылып жүрген болжам жасау жүйесінің инфрақұрылымы талданды, оны одан әрі дамыту жөнінде ұсынымдар жасалды.

Әдебиет

1. On developing a structured forecasting and policy analysis system designed to support inflation-forecast targeting (IFT). Douglas Laxton and Alasdair Scott.

2-сурет

Деректер базаларының жүйесі

Тарихи деректер базасы	Экономиканың нақты секторының кәсіпорындары мониторингінің деректер базасы	Маңызды экономикалық және саяси оқиғалардың деректер базасы
-------------------------------	---	--

<p>Сектораралық модель базасы Ілеспе модельдер базасы Баланстық модель базасы Базалық модельге арналған база Оперативті бағалауға арналған база</p>	<p>Арнайы деректер базалары</p>
---	--

**Жіберілетін нысандардың,
болжам нәтижелерінің және басшылыққа
хабарлардың деректер базасы**

ҚАРЖЫ СЕКТОРЫНЫҢ ЖАЙ-КҮЙІ ЖӘНЕ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

«Аймақта тұтыну кредиттерін берудегі дүрбелең»

**ҚР Ұлттық Банкінің Солтүстік Қазақстан филиалы
директорының орынбасары
Г.И. Зинченко**

Кредит экономиканың тірегі, экономикалық өсудің ажырамас бөлігі болып табылатындығы белгілі. Оны ірі кәсіпорындар, шағын өндірістік ауылиаруашылық және сауда субъектілері де, сол сияқты жеке тұлғалар да пайдаланады.

Кредиттік мекемелер облыстағы қаржы нарығына қатысуын кеңейте отырып, экономиканың нақты секторына жататын ірі корпоративтік клиентураны кредиттеу нарығынан ресурстардың бір бөлігін босатуда және барған сайын басқа да орындарға белсендірек қатысуда, бүгінгі күні солардың неғұрлым тартымдысы жеке тұлғаларға тұтыну кредиттерін беру болып табылады.

Тұтыну кредиті – адамның тұрмыс, тұрғын үй жағдайын жақсартуға қажетті ақшалай қаражатқа деген қажеттіліктерін қанағаттандыруға, сол сияқты шұғыл істерді орындауға арналған кредит. Банктік ортада кредиттеудің осы түрін бөлшек бизнеске жатқызады.

ТМД елдерінің жетекші қаржыгерлерінің пікірінше, тұтыну кредитін беру біртіндеп банктердің бөлшек бизнесінде көрсетілетін негізгі қызметіне айналуға.

Қаржыны қадағалау агенттігінің ақпаратынан көрінгендей, банктердің активтері мен ресурстық базаларының шапшаң өсуі салдарынан соңғы жылдары кредиттік операциялар көлемі абсолютті, сондай-ақ салыстырмалы түрде ұлғайып отыр.

Қазақстандық банк жүйесінің бүкіл тарихында бұрын-соңды болып көрмеген экономиканы кредиттеу көлемінің өсуі Standard&Poors рейтинг агенттігінде тіркеліп, талдау жасалды. Талдау деректері бойынша, соңғы бес жылда елдің банк жүйесіне экономиканың несие берешегінің көлемі орта есеппен жылына 50-60%, ал аса ірі банктерде «одан да тезірек» ұлғайды. Өткен 2005 жылға келсек, талдау есебінің деректері кредиттік портфельдің жүз пайыз өскендігін көрсетеді. Осыған сәйкес, банктердің активтері өсу үстінде. Қаржыны қадағалау агенттігінің деректері бойынша, қазақстандық банктердің жиынтық активтері 2005 жылы ЖІӨ-нің 48% құрады, ал олар берген кредиттер ЖІӨ-нің 34,8%, оның ішінде тұтыну кредиттері ЖІӨ-нің 4,3% құрады. Салыстыру үшін айталық, ипотекалық кредиттердің көлемі ЖІӨ-нің 7% құрады. Талдаушылардың бағалауынша, Қазақстандағы тұтынушылық кредиттеудің жыл сайынғы өсімі 50% құрайды.

Қазақстанның жетекші банкирлері түсіндіргендей, егер экономикасының көлемі және халқының саны жағынан Қазақстанмен салыстыруға болатын Орталық және Шығыс Еуропа мемлекеттерінің көрсеткіштерімен салыстырсақ, ЖІӨ-нің 34,8%-ы деген цифр сондай үлкен де емес. Мәселен, бұл көрсеткіш Мажарстанда 46%, Словенияда 48%, Эстонияда 58% құрайды.

Тұтас алғанда республика бойынша, сол сияқты облыс бойынша бөлшек тауар айналымы өсімінің қарқыны туралы айтсақ, орынды болар еді. ҚР Статистика агенттігінің деректері бойынша, 2005 жылы бөлшек тауар айналымы өсімінің қарқыны 12,3%-ға дейін (облыс бойынша 6,4%-ға дейін) өсіп, 1,18 трлн. теңге (облыс бойынша 26,6 млрд.т.) болды, мұның өзі халықтың сатып алу қабілетінің өскенін көрсетеді, оның өсу факторларының бірі ретінде динамикалы түрде өсіп отырған тұтыну кредиттерінің көлемін атауға болады. Тұтынушылық кредиттеу көлемінің облыстың бөлшек тауар айналымының көлеміне қатынасы 2005 жылы оның үлес салмағының мөлшерін 36% деп белгіледі, бұл 2004 жылғы деңгейден 21% жоғары.

Халықаралық талдаушылар Қазақстандағы қолайлы макроэкономикалық жағдай кредиттік ресурстарға деген сұраныстың тұрақты өсуіне апаратынын атап өтті. Осыған

байланысты, біздің республикамыз (ТМД бойынша Ресейден кейін екінші) шетелдік инвестициялық компаниялар үшін де тартымды болып отыр, солардың бірі Чехияның Home Credit компаниясы болды. 2005 жылдың аяғында «Хоум кредит Қазақстан» АҚ Қазақстан азаматтарына алғашқы тұтыну кредиттерін берді. Ресейде бұл компания 2001 жылдан бастап жұмыс істейді және бүгінгі күні тұтынушылық кредиттеу көлемі жағынан кінші орын алады. Компанияның стратегиялық жоспарларына бизнесті ірі қалаларда ғана емес, сонымен қатар аудан орталықтарында да дамыту кіреді. Соған байланысты, Home Credit «Қазпошта» АҚ-мен ынтымақтастық туралы шартқа қол қойды.

Тұтынушылық кредиттеумен Солтүстік Қазақстан облысында бүгінгі күні банктердің барлық 12 филиалы («Тұрғын үй құрылыс жинақ банкі» АҚ филиалынан басқа) айналысады. Кредиттеудің осы түрінің географиясының кеңеюі ауыл тұрғындарына «Альянс» және «ЦентрКредит» банктерінің филиалдарымен жасалған агенттік келісім бойынша тұтыну кредиттерін беретін Халық Банкінің аудандық филиалдары мен есеп айырысу-касса бөлімшелері арқылы, сол сияқты «Қазпошта» АҚ аудандық бөлімшелері арқылы қамтамасыз етілді.

Home Credit компаниясының «Қазпошта» АҚ-мен жасаған ынтымақтастық туралы шартының арқасында аудандарда «Хоум кредит Қазақстан» АҚ арқылы тағы бір бәсекелестік пайда болатынын атап өткен жөн, мұның өзі ауыл тұрғынына кредиттеудің мейлінше жақсы шарттарын таңдауға мүмкіндік береді.

Облыстың банк секторының 2005 жылдағы жұмысын 2004 жылмен салыстырып талдау банктердің кредиттік портфелінің 1,8 есе, ал тұтыну кредиттері көлемінің 2,3 есе өскенін көрсетеді. 2005 жылы жеке тұлғалар кредиттерінің облыс кредиттерінің жалпы көлеміндегі үлес салмағы 31,1% құрады. Осы кредиттердің үлес салмағының жыл сайынғы өсімі соңғы үш жылда 54% болды. Салыстырып қарайық – 2000 жылы жеке тұлғалар кредиттерінің үлесі 5% ғана болған еді.

Аймақтағы тұтынушылық кредиттеудің көрші облыстармен салыстырғанда интенсивті қарқынын атап өткен орынды болар еді. 2005 жылы Солтүстік Қазақстан облысының 57 мың тұрғыны 9658,5 млн.теңге кредит алды, бұл Ақмола облысының көлемінен 7,3 есе және Қостанай облысынан 3 есе жоғары.

Облыстың тұтынушылық кредиттеу көлемінің өскенін 2005 жылы 2004 жылмен салыстырғанда заем алушылар санының 2,5 есе ұлғаюу фактісі көрсетеді (№ 1 кесте).

Тұтыну кредиті бүгінгі күні адам өмірінің барлық саласына енді: үй тұрмысы, білім, демалыс, емделу.

Тұтынушылық кредиттеудің мерзімі едәуір өсті. Егер 2000 жылы ол 6 ай мерзімге дейін берілсе, онда бүгінгі күні оны қаласаңыз 15 жылға алуға болады. Орташа мерзімі - 1-2 жыл.

Кредиттеудің сомасы туралы да осыны айтуға болады. Дәл сол 2000 жылы тұтыну кредитінің ең жоғарғы сомасы 500 АҚШ долларын құрайтын еді. Заем алушының кредит алу қабілеті жеткілікті болған жағдайда, бүгінде бұл сома 15000 АҚШ долларын құрайды.

2000ж. – 2005ж. аралығындағы кезеңде пайыздық ставкалар 21-42%-дан 18-24%-ға дейін төмендеді.

Тұтыну кредитін қамтамасыз етуге қойылатын талаптар да 5 жыл ішінде өзгерді. Егер 2000 жылы жеке/заңды тұлғаның кепілдіктері плюс жылжитын және жылжымайтын мүлік кепілге алынса, 2005 жылы көптеген банктер кредиттерді кепілсіз-ақ, заем алушының азаматтық-құқықтық жауапкершілігін сақтандыруды, кредитке сатып алынатын тауарды сақтандыруды кепілге қойып не болашақта карта шотына түсетін ақшаны кепілге қойып (жалақы әдісі), депозитті және т.б. кепілге қойып берді.

Аймақтағы бөлшек кредиттер нарығы бүгінгі күні барған сайын жаңа, мейлінше қызғылықты өнімдер ұсынууда. Жылдық 15% пайызбен 15 жылға арналған автокредиттер, «15 минут ішінде» кредиттері, оқуға, емделуге берілетін кредиттер, салтанатты атап өтуге арналған «Үйлену тойы» кредиті, туристік жолдаманың ақысын төлеуге арналған «Өмір қуаты» кредиті, блиц-кредиттер, банктердің карта ұстаушыларға арналған кредиттік

лимиттері, «5-пен кредиттер» (5% бастапқы жарна, 5% пайыздық ставка, 5 ай кредит мерзімі) және т.б.

Банктер барынша көп клиент санын жаулап алу мақсатында әр түрлі іс-шараларды өткізеді: «Өз кредитіңді ұтып ал!», «Бір кредит алып, екіншісіне жеңілдік ал» және басқалары.

Бүгінгі күні облыста тұтыну кредиттерінің 20-дан астам түрі жұмыс істейді, оларды 5 негізгі түрге бөлуге болады. Бұл шұғыл қажеттіліктерге арналған кредиттер, автокредиттер, экспресскредиттер, депозит кепілге қойылған кредиттер, халық тұтынатын тауарлар сатып алуға қойылған кредиттер.

Облыс банктерінің кредиттік портфелін талдаған кезде соңғы 2 жылда орташа есеппен тұтыну кредиттерінің 93%-ы қолма-қол ақшамен берілетіні (клиенттің осы банктегі ағымдағы шотынан беру арқылы), тек қана 7%-ын банктердің кредитке сатып алынатын тауарлар үшін сауда ұйымдарына аударатыны белгілі болды. Бұл факт қолма-қол ақшасыз есеп айырысудың «бір жақты» пайдаланылатынын көрсетті, себебі банктер сауда кәсіпорындарының қолма-қол ақшасыз есеп айырысуларға қатысқысы келмеуіне байланысты оларды өз бетімен ендіре алмайды. ҚР Үкіметінің «Төлем карточкаларын пайдалану арқылы төлемдерді қабылдауға міндетті сауда (қызмет көрсету) ұйымдарының санатын бекіту туралы» 15.12.2004ж. №1328 қаулысының облыста «құлықсыз» орындалатынын айтып өткен жөн, мұның өзі көбінесе сауда кәсіпорындарының қолма-қол ақшасыз есеп айырысуларға мүдделі емес екендігіне байланысты болып отыр.

Банктер арасында бәсекелестік өсуде, банктер өз кезегінде филиалдық желілерін кеңейтуде, кредиттік лимиті бар карталарды, кепілсіз экспресс-несиелерді, жалақыны қарызға алуды және өмір сүруді жеңілдететін көптеген басқа нәрселерді жарнамалауда. Іс жүзінде біздің көз алдымызда Қазақстанда нағыз тұтыну қоғамы қалыптасуда. Осының бәрі тұтынушы үшін сөзсіз қолайлы жағдайлар туғызады, бірақ екінші жағынан, осы дүрлігу аясында барған сайын банкирлердің өздерін толғандыратын проблемалар туындайды.

Мәселен, Қазақстан банктеріндегі проблемалы және қайтарылмайтын кредиттердің жиынтық үлесі Қаржыны қадағалау агентігінің деректері бойынша 2005 жылы несие портфелінің жалпы көлемінің үштен бір бөлігін құрады. Солтүстік Қазақстан облысында облыстың несие портфеліндегі кешіктірілген тұтыну кредиттерінің үлесі соңғы 2 жылда шамамен 8% құрады, бұл республикалық орташа көрсеткіштен әлдеқайда төмен.

Белгілі халықаралық сарапшылардың, атап айтқанда сол Standard&Poors агенттігінің пікірінше, Республикадағы «проблемалы несиеелердің» үштен бірі деген бұл өте көп.

Standard&Poors талдаушылары өздерінің қорытынды есебінде Қазақстанда несиелік берешектің осынша жылдам өсуінің бір заем алушыға шаққанда кредиттеудің жиынтық көлемінің ең жоғарғы тәуекел мөлшерінің нормативіне тақауымен тікелей байланысын атап өтті. Және де бұл фактінің көлемі жағынан ауқымды корпоративтік кредиттерге де, сол сияқты бөлшек кредиттеуге де қатысы бар.

Осыған ұқсас жағдай Ресейде де байқалады. Мәселен, Ресей банкирлерінің пікірінше, Ресей Федерациясының тұрғындары көптеген тұтыну кредиттері бойынша борыштарын барған сайын нашар қайтаруда. РФ Орталық Банкі жалпы алғанда кредиттеу көлемінің өсуіне байланысты банк жүйесінде тәуекелдердің жинақталғанын айтып отыр.

Кредиттердің қайтарылмауына байланысты қалыптасқан жағдай Қаржыны қадағалау агенттігінің Қазақстан қаржы жүйесінің 2004 жылғы жұмысының қорытындысы бойынша жасаған болжамын растады. Агенттіктің талдаушылары кредиттік қабілеті мейлінше төмен заем алушыларға (себебі қаржы жағынан барынша тұрақты кәсіпорындар банк кредиттерін алып алған) кредиттік қызмет көрсетулерді ұсыну немесе тұтыну және ипотекалық кредиттеу есебінен кредиттік портфельдің одан әрі өсуі қамтамасыз етілетіні, мұның өзі кредиттік портфель сапасының нашарлауына және банктер тәуекелдерінің жоғарылауына әкеліп соғатыны туралы болжамдар айтты.

Тұтыну кредиттерінің әр қилы түрлері мен нысандарының тәсілдерін талдаған кезде жарнаманың тұтынушыға тигізетін әсерін бағаламауға болмайды. Банкті таңдаған кезде

адамдар көбінесе газет-журнал беттерінен түспейтін жарнамалық ақпаратты, стендтер мен билбордтарды пайдаланады. Сонымен қатар, облыс халқының бір бөлігінің банктік есеп айырысу жағынан мағлұматы шамалы екендігін атап өткен жөн. Сондықтан кредит ала отырып, кредит бойынша сыйақының жиынтық ставкасын толық есептей алатын клиент некен-саяқ. Ал ол облыс бойынша орташа алғанда 18-24% емес, 27-30% құрайды.

Банктер клиенттер базасын өсіруге жанталасып, БҚА-да кредит бойынша нақты пайыздық ставканы көрсетпейтін жарнамалық ақпарат жариялайды. Мәселен, бір банктер «бір жылғы» ставкаларды, енді біреулері «жылдықты» көрсетеді. Сондай-ақ банктер кредит берген кезде көбінесе клиенттерден ілеспе қызметтер үшін, мысалы, кредит бергені, консультация бергені, құжаттарды қарағаны, әр түрлі шоттарды ашқаны және жүргізгені, кепілге салынған мүлікті бағалағаны және т.б. үшін негізсіз ақы алады, мұның өзі сыйақы ставкаларының мөлшерін одан сайын бұрмалайды және клиенттерді тұйыққа тіреді.

Соған байланысты, Қаржыны қадағалау агенттігі банктердің ақпарат тарату кезінде шынайы, салғастырып есептелген, яғни банктердің сыйақы ставкаларының салыстырмалы көрсеткіштерін алу үшін қаржылық қызмет көрсету ерекшелігі және клиенттердің барлық ілеспе шығындары ескеріле отырып, жылдық тиімді есебі шығарылған сыйақы ставкасын көрсету міндетін көздейтін заңнамалық актілерге өзгерістер енгізді.

Бүгінгі күні кредит нарығы қандай талаптар қоймасын, банктердің лайықты саясаты түптің түбінде адамдардың өмір сүру жағдайларының жақсаруына, олардың әлауқатының өсуіне, ал ендеше, тұтас алғанда елдің экономикалық және мәдени өсуіне әкеледі.

ҚАРЖЫ СЕКТОРЫНЫҢ ЖАЙ-КҮЙІ ЖӘНЕ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

**Сақтандыру нарығының ағымдағы жағдайы, проблемалары және
перспективалары туралы**

Сыдықова Қ.С.,

Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Зерттеу және статистика департаменті
стратегия және талдау басқармасының жетекші маманы-талдаушысы

1992 жылы 3 шілдеде қабылданған «Сақтандыру туралы» Қазақстан Республикасының Заңы ұлттық сақтандыру нарығының қалыптасуына ықпал етті. Бұл заң әлемдегі сақтандыру туралы ең либералды заңнамалық актілердің бірі болып табылды. Ол сақтандыруды жеке және заңды тұлғалардың мүдделерін сақтандыру жағдайларының салдарларынан сақтандыра қорғауды қамтамасыз ету мақсатындағы кәсіпкерлік қызметтің бір түрі ретінде айқындады. Бірақ бұл заң сақтандыру компанияларын бақыламай, шектеу шараларын енгізбегендіктен, нарықтың бейберекет дамуына әкеліп соқты. Дегенмен, соңғы жылдары сақтандыру нарығының дамуында алға басушылық байқалады. Бұл нарық қаржы нарығының біршама жас және болашағы бар, аса зор өсу әлуетке ие бөлігі болып табылады.

2006 жылғы 1 қыркүйектегі жағдай бойынша 39 сақтандыру компаниясы, шет елдің қатысуымен 5 және өмірді сақтандыру бойынша 4 компания жұмыс істейді. 2002 жылмен салыстырғанда сақтандыру компанияларының саны 5-еге артты, мұның өзі сақтандыру нарығының кеңейуін көрсетеді.

2005 жылғы қазаннан бастап нарықта 1 ірі сақтандыру компаниясы («Еуразия» СК) және 4 орташа сақтандыру компаниясы («Экспорттық кредиттерді және инвестицияларды сақтандыру жөніндегі мемлекеттік сақтандыру корпорациясы» АҚ, «Алматы Халықаралық Сақтандыру Тобы» СК, «БТӨ Сақтандыру» АҚ, «Лондон-Алматы» СК» АҚ БК) жұмыс істейді. Қазіргі кезде жұмыс істеп тұрған 39 сақтандыру ұйымының 31-і «Сақтандыру төлемдеріне кепілдік беру қоры» АҚ-ның қатысушысы болып табылады.

Қазақстанның сақтандыру жүйесін құрайтын барлық сақтандыру резервтерінің негізгі көлемін сыйлықақылар жинау бойынша жетекші ірі компаниялар құрайды, оларға 50,8% тиесілі. Олардың арасында «Еуразия» СК -13,2%, «БТӨ Сақтандыру» АҚ - 13,1%, «КИС» Казахинстрах АҚ - 10,1%, «Лондон-Алматы» СК» АҚ - 8,2%, «Алматы Халықаралық Сақтандыру Тобы» СК ААҚ - 7%. Компанияның сақтандыру резервтері сақтандыру сыйлықақыларының аударымдары есебінен қалыптасқан, бұл өз кезегінде сақтандырушылардың шамалы ғана бөлігінің белсенді іскерлік қызметін көрсетеді.

2002 жылмен салыстырғанда сақтандыру ұйымдары активтерінің жиынтық көлемі 6 есе ұлғайып, 2006 жылғы 1 қыркүйекте 111,2 млрд. теңге болды. ІЖӨ-ге қатысты сақтандыру активтерінің жиынтық көлемі 1,27% құрады. Қазақстан Республикасы сақтандыру ұйымдарының активтердің сапасын және өтімділігін ескере отырып есептелген жиынтық меншікті капиталы соңғы 5 жылда 13 есе артып, 63,3 млрд. теңгені құрады. Сақтандыру компаниялары қалыптастырған сақтандыру резервтерінің сомасы 2001 жылмен салыстырғанда 8 есе ұлғайып, 61,3 млрд. теңге болды.

Сақтандыру сыйлықақыларының жиынтық көлемі 2002 жылмен салыстырғанда сақтандырудың барлық түрлері бойынша сақтандыру сыйлықақыларының өсімі есебінен 5 есе артып, 76,1 млрд. теңгені құрады. Қазақстан Республикасының сақтандыру ұйымдары қайта сақтандыруға 29,7 млрд. теңге сомаға сыйлықақы берді, бұл 2002 жылғы осы көрсеткіштен 3 есе көп (9,8 млрд. теңге). Сақтандыру төлемдерінің көлемі 2002 жылмен салыстырғанда 5,4 есе ұлғайып, 7,3 млрд. теңгені құрады.

2006 жылдың 8 айы үшін сақтандыру сыйлықақылары түсімдерінің жалпы көлемінде міндетті сақтандыру түрлері бойынша түсімдердің үлесі 10,3% құрады. Ерікті сақтандыру түрлері бойынша - 89,7%, оның ішінде жеке басты сақтандыру бойынша - 9,9% және мүлікті сақтандыру бойынша – 79,8%.

Мүлікті ерікті сақтандыру санаты бойынша түсімдердің едәуір үлесін басқа қаржы шығындарынан сақтандыру (36,5%), азаматтық-құқықтық жауапкершілікті сақтандыру (автомобиль, әуе және су көлігі иелерінің азаматтық-құқықтық жауапкершілігін қоспағанда) (30,0%), мүлікті сақтандыру (20,5%), автомобиль көлігін сақтандыру (5,4%) бойынша түсімдер құрады. Міндетті сақтандыру санаты бойынша сақтандыру сыйлықақылары түсімдерінің ең көп көлемі қызметкердің өміріне және денсаулығына залал келгені үшін жұмыс берушінің азаматтық-құқықтық жауапкершілігін сақтандыру (40,9%), көлік құралдары иелерінің азаматтық-құқықтық жауапкершілігін сақтандыру (35,7%) салаларында, экологиялық сақтандыру бойынша (8,8%) байқалды.

Жеке басты ерікті сақтандыру құрылымында ең үлкен үлес салмағына (43,8%) жазатайым жағдайлардан сақтандыру ие болып отыр, ауырған жағдайда сақтандыруға 25,8% тиесілі болды.

Алайда, қарастырылған оң үрдістерге қарамастан, сақтандыру нарығын дамытудың кейбір проблемалары бар. Қазіргі сәтте сақтандыру нарығының өзекті мәселелері сақтандыру ұйымдарының жеткіліксіз капиталдануы, қайта сақтандыру арналары бойынша шет елге берілетін сақтандыру сыйлықақылары үлесінің жоғары болып қала беруі, өмірді ұзақ мерзімге сақтандырудың дамымауы болып табылады.

Қазақстандық сақтандырушылардың сақтандыру портфелі әр түрлілігімен ерекшеленбейді. Бұл, негізінен, сақтандырудың жазатайым жағдайлардан сақтандыру; жүкті сақтандыру; медициналық сақтандыру тәрізді дәстүрлі түрлері. Міндетті сақтандыру түрлері: көлік құралдары иелерінің азаматтық-құқықтық жауапкершілігін сақтандыру, нотариустардың азаматтық-құқықтық жауапкершілігін сақтандыру. Бұл ретте, ерікті сақтандыру түрлері бойынша сақтандыру компаниялары көрсететін қызмет бағаларында айтарлықтай алшақтықтар орын алып отырғанын атап өту керек.

Талдау Қазақстанның сақтандыру нарығында ерікті мүліктік сақтандыру бойынша операциялар үлесінің ұлғаю үрдісі басым екенін көрсетіп отыр. Міндетті сақтандыру түрлері бойынша жоғары шығындылықтың және жеке басты сақтандырудың (аннуитетті және өмірді сақтандыру) қымбат болуы салдарынан ерікті мүліктік сақтандырудың өсуі байқалады. Сөз жоқ, бұл теріс үрдіс, бірақ ол мынадай объективті факторлардан туындап отыр, оның ішінде:

- халықтың сақтандырудың жинақтау түрлеріне сенімсіздігі; сақтандыру ұйымдарының жеткіліксіз капиталдануы;
- қайта сақтандыру арналары бойынша шет елге берілетін сақтандыру сыйлықақыларының жиынтық сыйлықақылардағы жалғасып отырған жоғары үлесі (01.09.06 – 34,2%);

- өмірді ұзақ мерзімге сақтандырудың дамымауы;
- азаматтық-құқықтық жауапкершілікті сақтандыру бойынша жылдық сақтандыру тарифтерінің төмен мөлшері;
- жол-көлік оқиғасы болған жерден жасырынып кеткен тұлғаның жол-көлік оқиғасын жасауы салдарынан өміріне және денсаулығына залал келген зардап шеккендерді қорғау жөнінде әлеуметтік шаралардың болмауы;
- сақтандыру сыйлықақыларын есептеудің икемді жүйесінің жоқтығы;
- сақтандыру жағдайын заңдық негізде дәл анықтай алмау;
- қор ұлғайған жағдайда сақтандыру сыйлықақысын есептеу тәртібінің айқын еместігі;
- еңбекақы төлеу; аннуитет шартын жасау рәсімінің қиындатылуы.

Мұнай базасының жоғары болуының әсерінен Қазақстан экономикасы жоғары қарқынмен өсууде. Бұл ретте, осы уақытқа дейін сақтандыру секторы экономикамен бірге дамыды. Сақтандыру сыйлықақыларының жан басына шаққандағы өсуі мен жан басына шаққандағы жалпы кірістің арасында өзара тығыз байланыс бар. Соңғы 10 жылда қазақстандықтардың ақшалай кірістері 5 есе өсті, жалақы 6 есе ұлғайды. Халықаралық сарапшылардың пікірінше, экономика дамуының қолайлы болжамдарының арқасында халықтың әл-ауқатының жоғары өсу қарқыны күтіледі.

ЭКОНОМИКА ЖӘНЕ ҚАРЖЫ НАРЫҒЫ: АЙМАҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕР

Қарағанды облысының банк секторының даму жай-күйі және даму перспективалары

Фираго И.В.

Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Қарағанды филиалы
экономикалық талдау және статистика бөлімінің бас маманы-экономисі

Қарағанды облысы қазіргі уақытта Қазақстанның анағұрлым экономикасы дамыған аймағына жатады. Облыс экономикасының дамуындағы табыстар банк секторының айтарлықтай тұрақты дамуынан болып отыр. Экономикадағы оң үрдістер, халықтың нақты кірістерінің өсуі, халықтың банк жүйесіне деген сенімінің артуы, нәтижесінде халық салымдарын сақтандыру жүйесінің жұмыс істеуі, сондай-ақ кәсіпорындардың қаржылық жағдайының жақсаруы банктік қызметке сұраныстың ұлғаюына ықпал етеді, соған орай соңғы жылдары тұрақты оң динамикамен сипатталатын банк бизнесінің дамуын ынталандырады.

Депозит нарығы

Облыстың банктері көп жылдық жұмыс тәжірибесі негізінде және салымшылардың өтініштерін ескере отырып жасалған барлық мүмкін болатын арнайы депозиттік бағдарламалар ұсынады. Банктер жаңа салымшылар тарту үшін қатаң бәсекелестік талаптарында салымдар ғана емес сонымен бірге барлық мүмкін болатын қосымша қызметтердің тізбесін кеңейту бойынша жұмыстар жүргізуде. Жоғарыда аталғанның растамасы – жеке және заңды тұлғалардың депозиттері көлемінің үнемі өсуі.

Жеке және заңды тұлғалардың облыстың банк жүйесіндегі депозиттері көлемінің 2003 жыл – 2006 жыл аралығы кезеңіндегі өзгеру динамикасы № 1 кестеде келтірілген.

Заңды және жеке тұлғалардың депозиттерінің құрылымы

№ 1 кесте.

млн. тг., кезең аяғына

	2003 жылғы 1 тамызға	2004 жылғы 1 тамызға	2005 жылғы 1 тамызға	2006 жылғы 1 тамызға
Барлық депозит, оның ішінде	23677,3	49362,5	80409,0	147045,3
Заңды тұлғалар	1948,1	19473,4	37040,5	93741,1
Жеке тұлғалар	21729,2	29889,1	43368,5	53304,2

01.08.06 жылдағы жағдай бойынша депозиттердің қалдықтары 01.08.05 жылмен салыстырғанда 82,9%-ға, 01.08.03 жылмен салыстырғанда 6,2 есе ұлғайған. Олардың ішінде заңды тұлғалардың депозиттері 2003 жылмен салыстырғанда 48 есе, жеке тұлғалардікі 2,5 есе ұлғайған. Заңды тұлғалардың шетел валютасындағы депозиттері көлемінің айтарлықтай ұлғаюы салдарынан тұтасымен заңды тұлғалардың депозиттерінің көлемі де айтарлықтай өсті. Аймақтағы экономикалық жағдайдың жақсаруы (ескі кәсіпорындарды қайта құру, жаңа өндірістер құру) кәсіпорындарға банктердегі депозиттерге еркін ақша қаражатын орналастыруға мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде қосымша кіріс алуға мүмкіндік береді.

Жеке тұлғалар депозиттерінің өсуі екінші деңгейдегі банктердің депозит нарығында халықтың белсенділігін арттыру бағытында тұрақты түрде жүргізген түсіндіру жұмыстарының, депозиттерді қайтаруға және олардың кірістілігіне кепілдік беру нәтижесінде, өз клиенттерімен ең алдымен өзара тиімді және табысты ынтымақтастыққа бағытталған, салымшылардың өтініштерін ескере отырып әзірленген түрлі депозиттік бағдарламаларды ұсынуынан болып отыр.

ЭКОНОМИКА ЖӘНЕ ҚАРЖЫ НАРЫҒЫ: АЙМАҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕР

Валюталардың түрлері бойынша депозиттер көлемінің өзгеру динамикасы №2 кестеде келтірілген.

Валюта түрлері бойынша депозиттер

№ 2 кесте.

млн. тг., кезең аяғына

	2003 жылғы 1 тамызға	2004 жылғы 1 тамызға	2005 жылғы 1 тамызға	2006 жылғы 1 тамызға
Барлық депозиттер, о.і.	23677,3	49362,5	80409,0	147045,3
Ұлттық валютада	12620,4	25123,5	56748,1	60117,0
Шетел валютасында	11056,9	24239,0	23660,9	86928,3

Ұлттық валютадағы депозиттер 01.08.05 жылмен салыстырғанда 5,9%-ға, 01.08.03 жылмен салыстырғанда 4,7 есе ұлғайған, шетел валютасындағы депозиттер өткен жылмен салыстырғанда 3,6 есе, 01.08.03 жылмен салыстырғанда 7,8 есе ұлғайған.

Депозиттердің құрылымдарын талдай отырып, қайтару мерзімдері бойынша үлесі 01.08.06 жылғы жағдай бойынша жалпы көлемі 85%-ды құраған мерзімді депозиттердің өсуінің тұрақты түрде басып озу үрдісі туралы атап өту қажет. 2003, 2004 және 2005 жылдардың басып озу осы көрсеткіш тиісінше 95,4%-ды, 96,2%-ды және 76,9%-ды құраған, бұл азаматтардың банк жүйесіне үнемі сенімді екендігін және тұрғындардың елдің жалпы қаржы жүйесінің даму болашағына қатысты үміттерінің жақсарғанын растайды.

Депозиттер бойынша орташа алынған сыйақы ставкаларының өзгеру динамикасы мынадай көрсеткіштермен сипатталады: 01.08.2006 жылғы жағдай бойынша ұлттық валютадағы қысқа мерзімді депозиттер бойынша сыйақы ставкасы 9,3%-ды құраған (01.08.05 жылғы деңгейден 0,7-ге жоғары), еркін айырбасталатын валютада – 6,5%-ды құрады (01.08.05 жылғы деңгейден 1,5%-ға төмен). Ұлттық валютадағы ұзақ мерзімді депозиттер бойынша сыйақы ставкасы 9,8%-ды құрады (01.08.05 жылғы деңгейден 0,2-ге жоғары), еркін айырбасталатын валютада – 6%-ды құрады (сондай-ақ 01.08.05 жылғы деңгейден 0,5-ке жоғары). Еліміздің валюта нарығындағы АҚШ доллары бағамының тұрақсыздығы ЕАВ-мен қысқа мерзімді депозиттік салымдар көлемінің 3 айдан 1 жылға дейінгі мерзімге айтарлықтай ұлғаюына әкелді, бұл ЕАВ-мен қысқа мерзімді депозиттер бойынша пайыздық ставкалардың мөлшерінің азаюына әсер етті.

Халықтың бір жанға шаққандағы депозитінің көлемі 01.08.06 жылғы жағдай бойынша 39,9 мың теңгені құрады, 01.08.05 жылмен салыстырғанда осы көрсеткіш 22,8%-ға ұлғайған, 01.08.04 жылмен салыстырғанда 77,3%-ға ұлғайған.

Кредит нарығы

Банктердің кредиттері – экономиканы инвестициялық ресурстармен қанағаттандырудың басты көздерінің бірі. Ресурс базасының жалғасқан интенсивті өсуі арқасында облыстың банк секторының кредиттік белсенділігі айтарлықтай жоғары деңгейді ұстап тұр. 2003 жыл - 2006 жыл аралығы кезеңіндегі несие берешегі көлемінің өзгеру динамикасы № 3 кестеде келтірілген.

Валюта мерзімдері мен түрлері бойынша несие берешегінің құрылымы

№3 кесте

млн. тг., кезең аяғына

	2003 жылғы 1 тамызға	2004 жылғы 1 тамызға	2005 жылғы 1 тамызға	2006 жылғы 1 тамызға
Барлық кредит, олардың ішінде	33584,8	61441,1	116763,0	179091,3
Қысқа мерзімді	13479,7	25171,4	43672,7	65421,8
Ұзақ мерзімді	20105,1	36269,7	73090,3	113669,5
Заңды тұлғаларға берілгені	26021,9	43075,7	67542,5	99068,7
Жеке тұлғаларға берілгені	7562,9	18365,4	49220,5	80022,6

ЭКОНОМИКА ЖӘНЕ ҚАРЖЫ НАРЫҒЫ: АЙМАҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕР

Соңғы төрт жылдағы несие берешегі өзгерістерінің талдамасы кредиттеу көлемінің айтарлықтай ұлғайғанын көрсетіп отыр. Егер 01.08.05 жылмен салыстырғанда көлем 54,4%-ға өскен болса, онда 2003 жылдың осы күнімен салыстырғанда көлем 5,3 есе ұлғайған. Берілген кестелер өткен жылғымен салыстырғанда 55,5%-ға, 2003 жылмен салыстырғанда 5,6 есе ұлғайған ұзақ мерзімді кредиттеу көлемінің басып озу қарқының үрдісін растайды. Соңғы жылдардағы қысқа мерзімді кредиттердің үлес салмағының төмендеуі екінші деңгейдегі банктердің кредит саясатындағы оң өзгерістерін растайды, олар ұзақ мерзімді кредит ресурстарын ең алдымен кәсіпорындардың негізгі қорларды сатып алуына және ұзақ мерзімді жобаларды іске асыруға бағыттайды.

01.08.06 жылғы жағдай бойынша берілген заемдардың жалпы құрылымында теңгемен берілген кредиттің үлес салмағы 71,4%-ды (127919,7 млн. теңгені) құраған. Өткен жылдың осы күнімен салыстырғанда осы көрсеткіш 2,9-ға ұлғайған (көлем 60%-ға ұлғайған). ЕАВ-да берілген кредиттің үлес салмағы 01.08.06 жылы 28,6%-ды (51171,6 млн.теңгені) құрады, 01.08.05 жылмен салыстырғанда көлем 38,9%-ға өскен. Елдің валюта нарығында АҚШ доллары бағамының үнемі төмендеу үрдісі тиісінше ЕАВ-да берілген кредит көлемінің өсуіне алып келді.

Облыстың банк жүйесінің пайыздық саясаты заңды және жеке тұлғалар бойынша ұлттық валютамен де, ЕАВ-да орташа алынған сыйақы ставкасының төмендеуімен сипатталады. 01.08.2006 жылға кредиттер бойынша орташа алынған сыйақы ставкасы мынадай көрсеткіштермен сипатталады: ұлттық валютамен қысқа мерзімді кредиттер бойынша – 15,3% (01.08.05 жылға – 15,9%), ЕАВ-да қысқа мерзімді кредиттер бойынша – 12,7% (01.08.05 жылға – 13,1%). Тиісінше, ұлттық валютамен ұзақ мерзімді кредиттер бойынша 01.08.06. – 21,2% (01.08.05 жылға – 22%), ЕАВ бойынша – 15,7% (01.08.05 жылға – 16,3%). Пайыздық ставкалардың төмендеуі облыс банктері Қазақстан Республикасының банктерінен ғана емес, сонымен бірге шетел банктерінен қарызға алатын (бұл Республикамыздың банк жүйесіне шетелдік әріптестер тарапынан жоғары сенімділігін білдіреді), «қымбат емес» қосымша ақша ресурстарын тарту үшін облыс банктерінің ыңғайлы кредит саясатын жүргізуі арқасында болып отыр.

Бұрынғыдай кредиттің айтарлықтай бөлігі сауда саласына бағытталған. 01.08.06 жылғы жағдай бойынша қысқа мерзімді кредиттер бойынша олардың үлесі 40,4%, ұзақ мерзімді кредит бойынша – 23,9%; өнеркәсіпке: қысқа мерзімді – 18,8%, ұзақ мерзімді -8,5%; жеке еңбек қызметіне: қысқа мерзімді – 8,2%, ұзақ мерзімді – 48,3%; құрылысқа: қысқа мерзімді – 2,9%, ұзақ мерзімді – 4,7%, көлік және байланыс: қысқа мерзімді -1,6%, ұзақ мерзімді – 1,2%.

Облыста шағын кәсіпкерлік субъектілерін кредиттеуді дамыту белсенді түрде жалғасуда. Банктер ұсынатын барлық мүмкін болатын кредиттеу бағдарламалары шағын кәсіпкерлік субъектілерімен өзара тиімді ынтымақтаса жұмыс істеуге мүмкіндік береді. Шағын кәсіпкерлік субъектілері бойынша несие берешегінің қалдығы 01.08.06 жылғы жағдай бойынша 37971,1 млн. теңгені құрады. Өсу қарқыны 01.08.2005 жылмен салыстырғанда 39,2%-ды құрады, 2003 жылдың осы күнімен салыстырғанда – 6 есе.

Шағын кәсіпкерлік субъектілеріне берілген кредиттердің үлес салмағы облыстың банк жүйесі берген жалпы сомасына 21,2%-ды құрайды. Банктердің филиалдары берген кредит есебінен облыстың өнеркәсіп өндірісі сияқты ауыл шаруашылығының да белсенді түрде дамуы жалғасуда.

Облыстың кредит нарығында халықтың қаланың ірі дүкендерінен халық тұтынатын тауарларды (ұйымдестіктері, компьютер және тұрмыстық техника, жиһаз және т.б.) алу жөнінде бөлшек кредиттеу жүйесінің белсенді дамуы байқалады. Осы уақытта екінші деңгейдегі банктер сауда және сервис кәсіпорындарымен тығыз ынтымақтастықта тұтыну кредиттеріне ставка қояды, осыған байланысты кредиттеудің өсуі облыс экономикасындағы жағдайдың

ЭКОНОМИКА ЖӘНЕ ҚАРЖЫ НАРЫҒЫ: АЙМАҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕР

жақсаруымен ғана емес, сонымен бірге жаңа банктік қызмет есебінен кредит қызметі спекторының кеңеюімен негізделген. Азаматтардың тұтыну мақсатына берілген кредиттің жалпы сомасы 01.08.06 жылғы 48,4 млрд. теңгені құраған. Өткен жылғы осы күнмен салыстырғанда көлемі 60,3%-ға артқан.

Сондай-ақ облыс банктерінің ипотекалық кредиттеуінің дамығаны туралы атап өткен жөн. Ипотека ұғымы ел экономикасы дамуының орасан зор әлуеті бар, жылжымайтын мүлікті кредит берушіге кепілдендірілген кіріс алуға мүмкіндік беретін, жұмыс істейтін капиталға айналдырудан, ал халықтың жылжымайтын мүлік сатып алуын қаржыландырудан тұрады. 01.08.06. жылғы жағдай бойынша тұрғын үй сатып алуға және салуға берілген кредит бойынша жалпы берешек сома 17177,7 млн. теңгені құрады, өткен жылдың осы күнімен салыстырғанда өсу қарқыны 43,1%-ды құрады, 2004 жылмен салыстырғанда берешек 6,3 есе ұлғайған, бұл нарық жағдайындағы ипотека тұрғын үй саласына инвестиция тартудың анағұрлым тиімді тәсілі болып табылатындығын тағы да растайды.

Жалпы алғанда Қарағанды облысының банк секторының тұрақты түрде дамып отырғанын атап өткен жөн. Екінші деңгейдегі банктердің халықтың депозит нарығында белсенділігін арттыруына, депозиттерді қайтаруға және олардың кірістілігіне кепілдік беруге бағытталған тұрақты жүргізетін түсіндіру жұмыстарының нәтижесі болып табылатын депозит нарығының табысты дамуымен қатар берілген кредит көлемдері айтарлықтай ұлғайып отыр, бұл маңызды нәрсе, себебі банктердің кредиттері экономиканы инвестициялық ресурстарда қанағаттандырудың басты көздерінің бірі болып табылады. Ресурс базасының жалғасқан интенсивті өсуі арқасында облыстың банк секторының кредиттік белсенділігі айтарлықтай жоғары деңгейде қалып отыр.

ЭКОНОМИКА ЖӘНЕ ҚАРЖЫ НАРЫҒЫ: АЙМАҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕР

**БӨЛШЕК НЕСИЕЛЕУ НАРЫҒЫНЫҢ ҚАРҚЫНДЫ
ДАМУЫНЫҢ ЖАҚТАРЫ ТУРАЛЫ**

А.Ибраева,

«ҚР Ұлттық Банкі» ММ Атырау филиалының экономикалық талдау және статистика
бөлімінің бастығы

Банк жүйесі еліміздің экономикалық-әлеуметтік дамуының белсенді тұтқасына айналып қоймай, бұқара халықтың да өмір-тұрмысына батыл енді. Сан түрлі банктер адамдардың қаржы және тұрмыс мәселесі жөніндегі кез-келген мұқтажын толығымен өтеуде.

Соңғы жылдардың ерекшеліктерінің бірі банк бизнесі құрылымының өзгеруі болды. Банк мекемелерінің қызметінде корпоративті клиенттермен жұмыс басымды болса да, бөлшек сектор жұмысы маңызды салаға айналып барады. Заңды тұлғаларды несиелеу қарқынына қарағанда халыққа заем беру көлемі неғұрлым көбірек өсуде.

Алдыңғы жылдың 1 тамызына облыстағы банк филиалдарының жеке тұлғаларды несиелеу көлемі несие қоржынының 50% құрап, 19 млрд.теңге шамасында болса, үстіміздегі жылдың сәйкес күніне бұл көрсеткіш тиісінше 63,8 пайызға және 44 млрд.теңгеге жетіп отыр. Осы ретте 2006 жылдың 1 тамызына халықтың үй салуына және сатып алуына (ипотекалық) 12,2 млрд.теңге көлемінде несие беріліп отыр (өткен жыл деңгейінен 2 есе артық).

Сөз жоқ, кредиттер көлемі өсуінің басты факторларының бірі – заңды және ең алдымен, жеке тұлғалар депозиттерінің өсуімен түсіндіріледі: 2006 жылдың 7 айында облыс банк жүйесіндегі салымдар көлемі өткен жыл деңгейінен 1,6 есе ұлғайып, 18,0 млрд.теңгеге жетті. Сонымен бірге, үстіміздегі жылдың қаңтар-шілдесінде 52,8 млрд. теңге көлемінде салымдар тартылды, бұл – 2005 жылғы деңгейден 2,4 есе көп. Айта кетерлік жай, тартылған депозиттердің 70 пайызынан астамы – жеке тұлғалардың салымдары. Сөйтсе де өткен жылдың 7 айымен салыстырғанда заңды тұлғалардан тартылған депозиттердің өсу қарқыны халықтың салымдарынан (өсімі - 2 есе) едәуір жоғары – 6,1 есе. Депозиттердің көлемінің айтарлықтай ұлғаюы банктердің ресурстық (қор) базасының ауқымды өсуіне әкелді. Сонымен бірге, соңғы жылдары банктердің сыртқы рыноктан қарыз алу көлемі өсті және бағалы қағаздардың отандық нарығы ұлғайды. Аталған факторлар, әрине, банктердің экономикаға көлемді қаражат құюына мүмкіндік берді.

Сол сияқты, несиелеудің озық қарқыны жалпы экономикамыздың және халқымыздың өмірінің деңгейінің жоғарылауы себебінен болуда. Отандық банктер бөлшек рыноктағы ипотекалық, автонесиелеуді, тұтыну несиесін беруде сауда, қызмет көрсету жүйелерінің көмегіне де белсенді жүгінуде. Қазіргі кезеңде ірі азық түлік емес сауда орындарында, көлік сату салондарында банк филиалдарының қызмет көрсету орындары орналасқан. Банк жүйесінің технологиялық жетістіктерінің бірі – қарыз алушының төлеу қабілетін тез арада бағалау мүмкіндігінің болуы, соның нәтижесінде кепілдіксіз несиені 15-20 минут уақытта беруі.

Осы арада тұтыну несиесін жүзеге асыруда банк мекемелері үшін әр қарызгер туралы жеке несиелік тарихтың болуының мағынасы орасан зор екендігін айта кеткен жөн. Жоғары дамыған елдерде аталған қызметті мамандандырылған институттар – кредиттік бюролар көрсетеді. Қазақстанда арнайы заң қабылданса да, ондай құрылымдар әлі толық көлемде өз міндеттерін орындай қоймағаны өкінішті.

Халыққа қызмет көрсетуді банктер тек қана несие қоржынын диверсификациялау құралы ретінде емес, сонымен бірге пайыздық ставканың төмендеуі жағдайында пайдалылықты жоғарылатуға қолдануда. Мысалы, қазіргі кезеңде ресми ақпаратқа сәйкес

занды тұлғаларды ұлттық валютада несиелеу мөлшерлемесі 13-14 пайыз болса, жеке тұлғаны дәл сондай несиелеу ставкасы жылдық 20 пайыз шамасында. Шындығында, банктердің міндетті түрдегі қосымша қызметтерін қоса алғанда пайыздық мөлшерлеме айтарлықтай жоғары болады. Осы ретте бөлшек несиелеу серпілісінің позитивті сәттерімен бірге негативті де жақтарын айқындауға болады. Жекелегенде, тұтыну несиесінің жылдам дамуы инфляция деңгейінің өсуіне әкелетіні рас. Сонымен қатар, бұл бағытқа кеткен қаражат экономиканың өсуіне септігін тигізбейді, өйткені ол ақшаларға көбінесе шетелдік тауарлар сатып алынуда. Мұндай жағдай отандық өнеркәсіптің азық-түлік емес тұтыну тауарларын шығармауы салдарынан қалыптасқан.

Ипотекалық несие көлемінің көбеюіне келетін болсақ, оның да қайшы жақтарын көруге болады. Берілген заемдардың белгілі бір бөлігі тұрғын үй құрылысына жұмсалса, екіншісі - жылжымайтын мүлік сатып алуға кетеді. Бұл бағытты берілген несиенің көбеюі - пәтерлердің бағасының шапшаңырақ жоғарылауына, басқа елдерден әкелінетін құрылыс тауарларының көлемінің өсуіне әкеледі. Сонымен бірге, банктер үшін де ипотекалық несиелеудің тәуекелдігі басымды болатындығын айта кеткен жөн. Мысалы, мұндай несиелеудің кепілі болып, әдетте, сатып алынатын жылжымайтын мүлік саналады. Осы ретте, бағаның шұғыл түсіп кету жағдайында кепілдің құнының қарызды қайтаруға жеткіліксіз болуымен бірге несие алған уақытта жаңа салынып жатырған кепілдіктегі үйдің құрылысының аяқталмау ықтималын да ескерген жөн. Мұның өзі банк мекемелерінің қызметіндегі қауіп-қатер деңгейінің өсуіне әкеліп соғады.

Ипотекалық несиелердің қолма-қол ақшамен, қарызгердің төлем қабілетін (кірісін) растайтын құжаттарсыз берілуі де орын алады.

Әрине, экономиканың озық дамуы несиелеу процесінің белсенділігісіз мүмкін емес, сол себепті экономиканың нақты секторына қаражат тарту – қоғамымыздың приоритетті міндеттерінің бірі болып саналады. Экономиканы кредиттеудің өсу болашағына келер болсақ, онда оның көлемінің ұлғаюы жалғастырылатынын айту керек. Дегенмен, қаржылық делдалдық деңгейінің өсу серпінінің біраз бәсеңдейтінін болжауға болады. Несиелендіру қарқынының баяулауы – инфляциялық процестерді тежеуші факторлардың бірі болып есептеледі, сол себепті қарыз алу құнын жоғарылату – кредитке деген сұранымның төмендеуіне әсер етеді.

ТАРИХ, МАҢЫЗДЫ ОҚИҒАЛАР МЕН МЕРЕЙТОЙЛАР

**Қостанай облысының қалыптасуы мен дамуындағы
банк жүйесінің рөлі
(Облыстың 70 жылдығына арналады)**

Жұмашев М.Ж..

Ұлттық Банктің Қостанай филиалының директоры

Қостанай облысы құрылғаннан кейін, 1936 жылы КСРО Жоғарғы Кеңесі Президиумының қаулысымен Мемлекеттік банктің Алматы қаласындағы Қазақ республикалық кеңсесіне бағынатын Қостанай облыстық кеңсесі құрылды. Сол кезде облыста КСРО Мемлекеттік банкінің 36 бөлімшесі жұмыс істейтін еді. Экономика талаптарының дамуына байланысты, Мембанк бөлімшелерінің желісі өсті, қызмет ауқымы кеңейді, операциялар көлемі өсті.

2006 жылдың тамызында Қостанай облысы салтанатты түрде өзінің жетпіс жылдығын атап өтті. Мақалада облыстың банк жүйесінің қалыптасуы мен жұмыс істеуінің негізгі асулары көрсетілген.

Отызыншы жылдардың екінші жартысында облыстың сауда-өнеркәсіп өмірі енді ғана дами бастады, сондықтан банк операциялары да өздерінің көлемі бойынша айтарлықтай бола алмады. Ең көп дамығаны тауарлар мен тауар құжаттарына берілген мерзімді несиелер, тауарлар мен вексельдерге берілген ағымдағы арнайы шоттар, вексельдер есебі болды. Экономика талаптары өскен сайын Мембанк бөлімшелерінің желісі де өсті. Сол отызыншы жылдары Мемлекеттік еңбек жинақ кассалары мен Мемлекеттік кредиттің Қостанай облыстық басқармасы құрылды, оның қарамағына қолма-қол және қолма-қол емес есеп айырысулар бойынша ірі есеп айырысу орталықтары болған 10 орталық жинақ кассасы кірді.

Соғыстың алдындағы және соғыс жылдары Мембанктің тағы да 7 бөлімшесі ашылды. Ұлы Отан соғысы елге зор зиян келтірді. Бюджет тапшылығы эмиссияның есебінен өтелді. Өндіріс көлемі қысқара отырып, айналыстағы ақша массасы ұлғайды. Бұл ұйымдаспаған (колхоз) нарықта бағалардың өсуіне әкеліп соқты. Мемлекеттік саудада тұтыну заттарының соғыстың алдындағы бағалары сақталды. Рубльдің сатып алу қабілеті төмендеді. Соғыстың зардаптарын жою үшін экономика саласында рубльдің тұрақтылығын қалпына келтіру қажет болды. КСРО Министрлер Кеңесінің және БКП (Б) ОК-ның «Ақша реформасын жүргізу және азық-түлік және өнеркәсіп тауарлары карточкаларын жою туралы» 1947 жылғы 14 желтоқсандағы қаулысына сәйкес ақша реформасы жүргізілді: құны 1, 3, 5, 10, 25, 50, 100 рубль жаңа ақша белгілері айналысқа шығарылды. Қолма-қол ақша ескі ақшаға 1:10 қатынаста айырбасталды. Осылайша айналыстағы ақша массасы 10 есе қысқарды. Ақша реформасы жүргізіле отырып, бір мезгілде барлық азық-түлік және өнеркәсіп тауарларына деген карточка жүйесі алынып тасталды және нан бағасы карточкалық бағаға қарсы 10-12 % төмендетілді.

1947 жылғы ақша реформасының алғашқы жылдарында және карточка жүйесі алынып тасталғаннан кейін экономиканы дамытудағы қол жеткен табыстар өнімдердің өзіндік құнының төмендеуіне, дүкендердегі молшылыққа әкелді. Бөлшек саудадағы бағалар ай сайын төмендей бастады. Алайда бағалардың төмендеуі төлем қабілеті бар сұраныстың өндірістің, әсіресе ауыл шаруашылығының мүмкіндіктерінен асып кетуіне әкеліп соқты. Айналыстағы ақша массасының өсуін тежеу үшін, халықтың еңбек ететін барлық санатының жалақысынан «халық шаруашылығын қалпына келтіру және дамыту» заемдарының облигацияларын төлеуге 10 % ұсталды. Үкімет рубльдің шетелдік валюталарға қатысты ресми бағамын көтеру және оның есебін алтын базасына аудару қажет деп таныды. Осыған дейін рубльдің бағамы шетелдік валюталарға қатысты тікелей алтын базасында емес, белгіленген алтын құрамы бар және алтынға айырбасталатын қандай да бір шетел валютасының базасында белгіленетін еді.

Сонымен, 1950 жылғы 1 наурызда үкімет рубльдегі алтынның құрамын 0,222168 г. таза алтын деп белгіледі. Рубльдің жаңа бағамы 1 доллар үшін бұрынғы 5 рубль 30 тиынның орнына 4 рубль болып белгіленді.

Рубльдің бағамы алтын базасына көшірілгеннен кейін ондаған жылдар бойы (1950 – 1960 ж.ж.) елдің ақша айналымдары, мемлекеттік бюджет мөлшерлері, сондай-ақ өндіріс, ұлттық табыс көлемдері (ақшалай көрсетілуінде) орасан зор өсті. Экономикалық қызметтің көптеген көрсеткіштері жүздеген миллиард және триллион рубльдермен көрсетілді. Мұндай үлкен сомалардағы есеп қаржы–банк және шаруашылық органдарының практикалық жұмысын қиындатты. Сондықтан үкімет бағалардың ауқымын 10 есе ірілендіру, рубльдің алтын құрамын көтеру және айналыста жүрген ақшаны жаңасымен ауыстыру жөнінде шешім қабылдады. 1961 жылдың қаңтарынан бастап жаңа үлгідегі ақша билеттері: қазынашылық мемлекеттік билеттер және мемлекеттік банктің билеттері айналысқа шығарылды. Ақша билеттері мен ескі үлгідегі айырбастау монеталары 1:10 қатынасы бойынша жаңаларына айырбасталды. Бір мезгілде дәл осы қатынаста тауарлар мен қызмет көрсетулердің, жалақы тарифтерінің, зейнетақы, стипендия мөлшерлерінің, барлық төлем міндеттемелерінің, шарттардың және т.б. бағалары қайта есептелді.

Өткен ғасырдың 60-70 жылдары біздің облысымыз қара және түсті металлургияға арналған шикізаттың, тауар тұқымының, мал шаруашылығы өнімдерінің ірі жеткізушісіне айналды. Тың және тыңайған жерлерді игеру, Соколов-Сарыбай кен байыту комбинаты, Жетіғара асбест комбинаты, Қостанай камволь-шұға комбинаты және басқа кәсіпорындар тәрізді индустрия алыптарының құрылысы, көліктің, байланыстың, сауданың дамуы кредиттік мекемелердің өсуіне және шаруашылықтармен байланыстарын кеңейтуіне ықпалын тигізді. Мәселен, облыстың халық шаруашылығына салынған кредиттік салымдар 1936 жылы 82 млн. рубльге тең болды, 1960 жылы олар 3 млрд. рубльден, ал 1970 жылы 4 млрд. рубльден астам болды. Сөз жоқ, мұндай кредиттік салымдар кәсіпорындар мен ұйымдарды жоспарлаудың және экономикалық ынталандырудың жаңа тәртібіне көшіруге қолайлы негіз жасады. Мембанктің бөлімшелері және облыстың жинақ қассалары күн сайын 60 мың операция жасады. 3 пайыздық заем облигацияларын сату, еңбекшілердің басы артық ақша қаражатын жинақтау үшін, оларды тарту жөнінде үлкен жұмыс жүргізілді. 260 мың адам салымшылар болып табылды. 1969 – 1970 жылдары жұмыста жақсы көрсеткіштерге қол жеткізгені және міндеттемелерін асыра орындағаны үшін Мембанктің Қостанай облыстық кеңсесі Қазақстан КП ОК-ның, Қаз. КСР Жоғарғы Кеңесінің, Қаз. КСР Министрлер Кеңесінің Құрмет грамотасымен марапатталды.

Жылдар өтіп жатты. Қазақстан егемендік алғаннан кейін өзінің банк жүйесін құруға кірісті. Қазақ республикалық банкі Қазақ КСР Мемлекеттік Банкі болып қайта құрылды. «Қазақ КСР-дегі банктер және банктік қызмет туралы» жаңа Заң қабылданды. Осы заң арқылы тұңғыш рет коммерциялық банктің анықтамасы берілді және өзге де кредиттік мекемелер құруға рұқсат етілді. Сөйтіп екідеңгейлі банк жүйесі қалыптастырылды. 1993 жылдың сәуірінде «Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі туралы» жеке Заңның қабылдануымен Ұлттық Мемлекеттік Банк Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі болып қайта құрылды, оған орталық банктің барлық классикалық міндеттері жүктелді.

90-шы жылдардың басы кооперативтік қозғалыстың дамуына және халық шаруашылығының нарықтық қатынастарға көшуіне байланысты әр түрлі қаржы ұйымдары санының қарқынды дамуымен сипатталды. Көптеген салалық банктер пайда болды. 1990 жылы КСРО Внешэкономбанкінің Қазақстан филиалы ретінде 1994 жылға дейін халықаралық операциялар жүргізген бірден-бір банк болып табылған «Әлембанк» құрылды. 1991 жылдың қаңтарында Мембанк негізінде «Кредсоцбанк» ААҚ құрылды. Сол кезде жұмыс істеген басқа ірі банктің бірі бастапқыда КСРО Промстройбанкінің Қазақстан бөлімшесі ретінде құрылған «Тұранбанк» болды. 1993 жылы Қостанай облысында 1 мемлекеттік, 7 аймақтық банк және коммерциялық банктердің 8 филиалы жұмыс істеді.

1995 жылы директивалық кредиттер беру тоқтатылды, орталықтан беру көздері есебінен ұсынылатын кредиттердің көлемдері мен мерзімдері қысқартылды, ал экономиканы

кредиттеу функциясы негізінен ҚҰБ-дан екінші деңгейдегі банктерге көшті. Банктер экономиканы халықтан тартылатын жинақ ақша есебінен өз бетімен кредиттеуді қамтамасыз етуге тиіс болды.

КСРО тарағаннан кейін кеңестік валюта – рубль – барлық бұрынғы кеңестік мемлекеттерге мұра болып қалды. Алайда бірыңғай валюта (рубль) аймағын сақтау сәтсіздікке ұшырады. Қазақстанның банк-қаржы жүйесінің дамуындағы ең елеулі оқиға өз валютасын – Қазақстан теңгесін шығару болды. Ескі кеңес рублін жаңа теңгеге айырбастауды Ұлттық Банк жүзеге асырды. Қолма-қол рубльді айырбастау, сондай-ақ рубльмен салынған шоттар, салымдар және міндеттемелер 500 рубль үшін 1 теңге бағамы бойынша теңгеге айырбасталды. Жүргізілген айырбастау нәтижесінде КСРО-ның 1961-1992 жылдардағы үлгідегі республика бойынша тұтас алғанда сомасы 950,6 млрд.теңге, оның ішінде Қостанай және бұрынғы Торғай облысы бойынша 52,6 млрд.теңге болатын рубль банкноталары айналыстан алынды. Біздің облысымызда бұл науқан тиянақты, ұйымдасқан түрде және қысқа мерзімде өтті. Өте көп ақша сомаларын тасымалдау және қайта есептеу бойынша негізгі ауыр салмақты көтерген Ұлттық Банктің және екінші деңгейдегі банктердің кассирлері мен инкассаторларын және Қостанай және Торғай облысының басшылары К.У. Укин мен Ж.К. Қосабаевты атап өткіміз келеді

Долларға қатысты белгіленген теңге бағамы 18.11.1993 ж. жағдайы бойынша 4 теңге 70 тиын болды, 4 ай өткен соң ол 87 теңге 50 тиын болды. Қарабалық кентінде алғашқы жекеменшік айырбастау пункті «Аида» ШЖК пайда болды. Кейінгі жылдары АҚШ долларына қатысты теңге бағамы күрт өсті. Тиісінше бағалар мен жалақы өсті. Өсіп отырған инфляция неғұрлым ірі номиналдағы банкноталарды шығару қажеттігін туғызды. Шығарылған 200, 500, 1000, 2000 теңге купюралардан басқа, кейіннен 5000 және 10000 теңгелер шығарылды .

Екінші деңгейдегі банктердің 1999 жылғы желтоқсанда қабылданған қызметтің халықаралық стандарттарына көшу бағдарламасы банк жүйесін одан әрі нығайтуға бағытталды. Бұл бағдарлама капиталдың жеткіліктілігі, активтердің сапасы, бухгалтерлік есеп, ақпарат енгізу және беру бөлігінде банктердің халықаралық банктік стандарттарға көшуін көздейді. Дәл сол уақытта ҚР Ұлттық Банкі Үкіметпен бірлесе отырып, ұлттық валютаның еркін өзгермелі айырбастау бағамы режимін енгізу туралы шешім қабылдады. Мұның өзі бағамның осыдан бастап сұраныс пен ұсыныс негізінде қалыптасатынын білдірді. Ұлттық Банк тиімді күтулерден асатын бағам ауытқуларына жол бермеумен шектеле отырып, ішкі валюта нарығына өзінің қатысуын едәуір қысқартты.

Банкирлердің үлкен бір тобы – менің алдымдағы көшбасылар облыстың банк жүйесінің қалыптасуы мен дамуына көп күш, қуат, білімін жұмсады. РСФСР мемлекеттік банкінің Қостанай бөлімшесінің тұңғыш меңгерушісі Иван Александрович Левиловтың өз қолымен толтырған мұрағаттағы құжаттар бүгінгі күнге дейін сақталған. Бөлімшені 1922 жылғы мамыр 1924 жылғы қараша аралығында басқарған. Одан кейін бөлімшені - кейіннен облыстық кеңсені, облыстық басқарманы, филиалды Колобаев (1936 ж. қараша – 1937 ж. қазан), Старков П.Г. (1937 ж. қазан - 1938 ж. мамыр, 1938 жылғы мамырда ПХК органдары тұтқындаған), Қарасаев Н.К. (1938 ж.), Бураков (1938 ж. қыркүйек - 1940 ж. қыркүйек), Басманов Ф.С. (1940 - 1943 ж.ж.), Телемтаев М. (1943 - 1947 ж.ж.), Бөстекпаев Ж. (1947 ж. қыркүйек - 1948 ж. сәуір), Сатыбалдин М. (1948 ж. мамыр – 1952 ж. қыркүйек), Қасымов Б. (1952 ж. қыркүйек – 1959 ж. қыркүйек), Самко С.И. (1959 ж. қыркүйек – 1976 ж. қараша), Мороз Я.К. (1976 ж. қараша - 1989 ж. қаңтар), Әлімбаев Е.Б. (1989 ж. қаңтар - 1994 ж. шілде). Тақабаев Т.А. (1994 ж. шілде - 1998 ж. тамыз) басқарған. 1998 жылғы қыркүйектен бастап ҚР Ұлттық Банкінің басшылығы маған филиал ұжымын басқаруға уәкілеттік берді.

Бүгінгі күні бұрынғы кеңестік кеңестіктегі ең тұрақты қаржы жүйелерінің бірі бізде. Қызмет көрсету тізбесін кеңейту банктік қызметтің басты міндеттерінің бірі болып табылады. Әр түрлі банк түрлерінің арасында болған шекаралардың жойылуына байланысты, бүгінгі күні көптеген әмбебап банктер қызмет көрсетудің кең ауқымын ұсынады. Банктердің арасында салауатты бәсекелестік бар, оның мақсаты олардың қызметін және өнімдерін

тұтынатындардың барынша көп санын тарту болып табылады. Қостанай облысында Жеке тұлғалардың салымдарына кепілдік беру (сақтандыру) қорының қатысушылары болып табылатын екінші деңгейдегі 14 банктің 32 филиалы, 176 айырбастау пункті жұмыс істейді. Берілетін кредиттердің көлемі ұдайы өсіп отыр: 1998 - 2006 жылдар аралығында кредиттердің көлемі 2,4 млрд. теңгеден 71 млрд. теңгеге дейін өсті. Депозиттер 2 млрд. теңгеден 23 млрд. теңгеге дейін өсті. Төлем карточкаларының нарығы белсенді түрде дамуда.

Қаржы жүйесін одан әрі дамыту қаржы нарығының тұрақтылығын қамтамасыз ету арқылы әлемнің бәсекеге мейлінше қабілетті 50 елінің қатарына Қазақстанның кіруіне бағытталған. Біз облысымыздың осы процеске өз үлесін қосатынына сенімдіміз, бірақ бұл біздің туған өлкеміздің келесі мерейтойы аталып өтетін жаңа тарих беттері болады.

ТАРИХ, МАҢЫЗДЫ ОҚИҒАЛАР МЕН МЕРЕЙТОЙЛАР

**Орталық банктер өкілдерінің төлем жүйелері бойынша
халықаралық кездесуі**

Иманғазина А.К. – Төлем жүйелері департаменті
Төлем жүйелерінің саясаты басқармасының бас маманы-экономисі

2006 жылғы 25-27 қыркүйекте Алматы қаласында орталық (ұлттық) банктер өкілдерінің төлем жүйелері бойынша халықаралық алтыншы кездесуі өтті. Бұл кездесу Алматы қаласында 2001 жылдан бастап жыл сайын өткізіледі. Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі ұйымдастырушы болып табылады.

Осы жылы төлем жүйелері бойынша кездесуге ЕурАзЭҚ елдерінің, Украинаның, Әзірбайжанның, Чехияның, Польшаның, Латвияның, Түркияның, Германияның, Италияның, Жапонияның орталық банктерінің, сондай-ақ Мемлекетаралық банктің өкілдері қатысты. Сонымен қатар, осы кездесуге Халықаралық Есеп айырысу Банкінің Төлемдер және есеп айырысу жүйелері жөніндегі комитеті сияқты беделді халықаралық институтының өкілдері қатысты.

Осындай кездесулерді өткізудің мақсаты тәжірибе алмасу және өзекті проблемалар мен қазіргі заманғы үрдістерді, сондай-ақ орталық (ұлттық) банктердің төлем жүйелерінің жұмыс істеуі және дамытуын қамтамасыз ету саласындағы басым бағыттарды бірлесіп талқылау болып табылады.

Қарастырылған проблемалардың ішінде төлем жүйелерін қадағалауды ұйымдастыру мәселелерін талқылауға және төлем жүйелерінде туындайтын тәуекелдерді басқарудың жаңа тәсілдеріне ерекше назар аударылды.

Кездесуді өткізу барысында қатысушылардың төлем жүйелерінің саясатын әзірлеу және қадағалау, тәуекелдерді басқару, төлем жүйелерінің жұмысының тиімділігін және қауіпсіздігін, сондай-ақ олардың дамуының перспективалық бағыттарын қамтамасыз ету саласындағы өз елдерінің нақты тәжірибесін ашып көрсету жөніндегі көптеген баяндамалар жасалды.

Кездесуге қатысушылардың барлығы атап өткендей, төлем жүйесі саласындағы ынтымақтастық, тәжірибе алмасу мәселелері маңызды қызығушылық танытады және тұтастай алғанда төлем жүйелерінің дамуына оң әсер етеді. Шетелдердің орталық (ұлттық) банктерінің өкілдері өткізілген кездесудің ұйымдастырылуын және мазмұнын жоғары бағалады және болашақта осындай кездесулер өткізу туралы ниеттерін білдірді.

ТАРИХ, МАҢЫЗДЫ ОҚИҒАЛАР МЕН МЕРЕЙТОЙЛАР

**Батыс Қазақстан облысының ақша-кредит саясаты:
өткенге көз тастау**

Қалдыбеков Н.С.
«ҚР Ұлттық Банкі» МК БҚФ экономикалық
талдау және статистика бөлімінің
маманы-экономисі

XIX ғасырдың екінші жартысында Қазақстанда тауар айналымы біршама өсті, ол банк капиталының туындауымен және кредит мекемелерінің құрылуымен бірге жүрді. Батыс Қазақстан облысында ақша-кредит жүйесі сонау революцияға дейінгі уақыттан бері дамуы жағынан бұрынғы КСРО-ның көптеген республикаларының алдында болды. Оған дәлел ретінде 1860 жылы император Александр II жарлығымен Ресей Империясының Мемлекеттік банкінің құрылғандығын, ал 1876 жылы Қазақстан аумағында Мемлекеттік банктің бірінші Орал бөлімшесінің ашылғандығын айтудың өзі жеткілікті.

Ресей империясы капитализмге әлсіз экономикасымен кірді, сондықтан, Ресейдің экономикалық қатынастардың жаңа қатарына өту ерекшеліктерінің бірі мемлекеттің экономика мен банктердің барлық түрлерінің кейбір салаларындағы жеке секторға айтарлықтай қолдау көрсетуі болды. Мемлекеттік банк болса осы экономикалық саясаттың органы болды.

Ішкі ақша ресурстарын жұмылдыру нысанындағы салымдар мен ағымдағы шоттар Мемлекеттік банк бөлімшесінің негізгі ресурстары болды. Мемлекеттік банктің Орал бөлімшесі ақша реформасын жүргізуге – 1892 және 1896 жылдары банкноталарды айырбастауға барынша ат салысты.

Ресейде XIX ғасырдың 90-шы жылдары темір жол және өнеркәсіп құрылысының көтерілуімен сипатталады, өнеркәсіп біздің облысымызда да бас көтерді. Мемлекеттік банктің Орал бөлімшесі осы үдерістермен тығыз байланыста болды. Ол банкноталарды эмиссиялау құқығына ие болды. Есепке алу операциялары сауда-өнеркәсіп вексельдері үшін бұрынғыдай 6 айға дейінгі мерзімге емес, 12 айға дейінгі ұзағырақ мерзіммен жүргізілді. Тауарды кепілге қойып несие алу біршама жеңілдеді. Мемлекеттік банктің Орал бөлімшесінің жүргізген шаралары қатаң тәртіппен, мұқияттылықпен, қандай да бір акцияларды өткізудің мерзімдерін сақтаумен ерекшеленді.

Дами келе, Мемлекеттік банктің Орал бөлімшесі банк жүйесінің және облыс экономикасының негізгі есеп айырысу да, резервтік те орталығына айналды. Клирингтік операцияларды, яғни банктер арасындағы қолма-қол емес өзара есеп айырысуларды Мембанк бөлімшесі басқармасының жанындағы есеп айырысу бөлімдері орындады. Бірінші дүниежүзілік соғыс кезінде Мемлекеттік банк пен оның бөлімшелерінің қызметі негізінен кредиттік билеттер шығару есебінен оны қаржыландыруға бағытталғаны белгілі.

XIX ғасырдың аяғында Орал қаласында орыс сауда-өнеркәсіп коммерциялық банкінің бөлімшесі ашылды, оның Бас банкі Санкт-Петербург қаласында болатын. Кеңес үкіметінің 1917 жылғы 14 желтоқсандағы «Банктерді мемлекет меншігіне айналдыру туралы» декретімен банк ісін мемлекеттік монополия етіп жариялауға байланысты банк жүйесі біздің облысымызда да қайта құрыла бастады. Бұл 1919 жылы қаңтарда Орал қаласын Кеңес үкіметінің қарсыластарынан босатқаннан кейін болған еді. Екі банктің – Мембанктің Орал бөлімшесі мен орыс сауда-өнеркәсіп коммерциялық банкінің Халық банкінің бөлімшесі болып бірігуі басталды. Бұл бөлімше П. Хаустов басқаратын Облревкомның қаржы бөліміне құрылымдық бірлік ретінде кіреді. Банктің алдында кәсіпорындар мен халықтың қолындағы үлкен ақша массасын байланыстырып, ақша айналысын теңдестіру секілді негізгі мақсат тұрды.

Жаңа кеңестік Мемлекеттік банк БОАК-нің 1921 жылғы 7 қазандағы декретімен құрылды. Осы жылы КСРО Мембанкінің Орал бөлімшесі құрылды. Мембанк пен оның сол уақыттағы жер-жердегі бөлімшелерінің алдында нарықтық қатынастарды пайдалану, кәсіпорындарды шаруашылық есепке көшіру, құнсызданған ақша белгілерін тұрақты кеңестік валютаға ауыстыру негізінде азаматтық соғыстан қираған өнеркәсіп пен ауыл шаруашылығын қалпына келтіру міндеті тұрды.

Мембанктің Орал бөлімшесі айналыс ведомісінің деректері бойынша 1922 жылғы қазан айында баланста 46 087 102 рубль болды, оның ішінде ауыл шаруашылығына берілген несиелер 4 658 694 рубль, көбірек бөлігі жеке тұлғалар мен мекемелерге тиесілі болған, есепке алынған вексельдер 13 257 000 рубльді құрады. Вексельдік кредитке деген қажеттілік өтпелі кезеңнің көпқатпарлы экономикасының ерекшеліктерінен туындады. Кредит ауыл шаруашылығын қалпына келтіруде жақсы роль атқарды. Ол тауар айналымын күшейтіп, жеке меншік капиталының көлемін ұлғайтты, мемлекеттік және кооперативтік кәсіпорындарға өз қаражаттарын икемдеуге көмектесті. Бағалы қағаздарды, траттарды, девиздерді және басқаларын кепілге қоя отырып берілген несиелер 111 300 рубль болса, тауарлар мен тауарлық құжаттарды кепілге қойып берілген мерзімді несиелер 2 537 035 рубльді құрады.

Банктермен қоса облыста басқа да кредиттік мекемелер жұмыс істеді. Сол уақытқа тән кооперативтік қозғалыс көбірек дамыды. Кооперативтік қозғалыс бірнеше түрге бөлінді: кредиттік кооперация, тұтыну кооперациясы, ұжымдық шаруашылықтар және ауылшаруашылық кооперациясы.

Облыстың халық шаруашылығын жалпы алғанда егіншілік, мал шаруашылығы, балық шаруашылығы және бау-бақша құрағандықтан, сол кездегі өнеркәсіп қалыптасу кезеңінде болды. Мәселен, Орал губерниясының кооперативтік қозғалысының шолуында мынадай деректер беріледі: «Өнеркәсіпке келсек, ол әлі әлсіз еді. Онда 1912 жылы облыста 1 367 жұмысшы еңбек етті, жалпы өндірістің сомасы 5 536 426 р. болды. Бұл ретте ұстаханалар, су және жел диірмендері, тары ақтағыштар мен май шайқағыштар өнеркәсіп кәсіпорындарына кіргізілді (Губэкокеңестің 1921-22 ж. есебі, 99-бет), оларды фабрика-зауыт шаруашылығына емес, ауыл шаруашылығына (ұсақ) әбден жатқызуға болар еді. Алдыңғысында небәрі 455 жұмысшысы бар 63 зауыт жұмыс істеді, ал өндіріс сомасы 1 481 414 рубль ғана болды. Әр зауытқа шаққанда, жұмысшылардың орташа саны 6,9-дан келді. Бұл ұсақ фабрика-зауыт өнеркәсібі еді. Кәсіп түрлерімен: мия тамырын өндірумен (1 683 отбасы 17 516 пұт өндірді), тұз өндірумен (әскери аймақта 162 адам), қолөнер кәсібімен (1 247 адам) және жүкшілік кәсібімен халық аз шұғылданды. Осы деректерден халықтың кәсіппен, қолөнер кәсібімен және фабрика-зауыт қызметімен айналысатын %-ы шамалы (5-6%-ға жуық) болғаны көрінеді».

Кредиттік кооперацияның мәні шаруашылықтарды ақша кредитімен немесе өндірістік мақсаттарға арналған басқа нысанда қамтамасыз етуге келіп тірелді. Шағын кредит ұйымдастырудың бұл жүйесінің негізіне кооперативтің барлық мүшелерінің жаппай жауапкершілігі алынды. Егер сол уақыттағы халық шаруашылығы жүйесінде жалғыз-жарым, ұсақ шаруашылықтар көзге көрінбей, елеусіз болса, ортақ және өзара жауапкершілікпен байланысқан осындай бірнеше ондаған шаруашылықтар кредиттік қабілетінің шамасы едәуір екенін әбден көрсетті.

Кредиттік кооперацияның тарихы Германиядан басталады. Дәл осында Райффейзен, Шульце-Делич және Оффенбах 19-ғасырдың 60-шы жылдарында классикалық түрдегі үш кредиттік бірлестік құрды.

Кредиттік серіктестіктің райффейзендік типі мынадай сапаларымен сипатталады:

- 1) Мүшелерінің серіктестік міндеттемелері бойынша шектелмеген жауапкершілігі;
- 2) Серіктестіктің тар ауқымды аумақтық шекаралардағы шектелген қызметі;
- 3) Бір ғана мүшелік, немесе басқа серіктестіктерге мүше болуға тыйым салу;
- 4) Пай немесе кіру жарналарының болмауы;
- 5) Басқарма жұмысының ақысыз болуы.

Шульце-Деличтің несие-жинақ серіктестіктері негізінен қолөнершілерді біріктірді. Олардың ауқымы тар шеңбермен шектелмеді. Пай және қор капиталы белгіленді. Кредит барынша қысқа мерзімді және өзгермелі болды.

Оффенбах жүйесі Райффейзен кредиттік серіктестігіне негізделді, бірақ оның пайлары аса жоғары болмады, шектеулі жауапкершілікке жол берілді және құрылтай қоры болмады.

Орал облысында немесе бұрынғысынша губернияда, кредиттік кооперация несие-жинақ және кредиттік серіктестіктер түрінде болды. Олардың алғашқылары типі бойынша Шульце-Делич кредиттік серіктестіктеріне ұқсас болды, бірақ онша жоғары емес пайлар белгіленді. Осының арқасында оларға көпшілік бұқара кіре алды. Екіншілері Райффейзен кредиттік серіктестігінің типіне жақынырақ болды.

Алғашқы серіктестіктер Мемлекеттік банктің бастамасы бойынша құрылды. Кейіннен кооперацияның пайдасын сезіне келе, халықтың өзі-ақ өз еркімен немесе шағын кредит инспекторларының бастамасы бойынша серіктестікке ұйымдаса бастады.

Бірінші серіктестік (несие-жинақ) Орал қаласында 1908 ж. 11 қаңтарда ашылды. 1908 жылдың аяғында-ақ 12 несие-жинақ және бір кредиттік серіктестік ашылды (1-кестені қараңыз).

1-кесте.

Губерния бойынша кредиттік және несие-жинақ серіктестіктерінің
жылдар бойынша 1 қаңтар алдындағы құрамы

Кооперативтердің типі	1909	1910	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917
Несие-жинақ серіктестіктері	12	12	15	23	30	33	33	34	37
Кредиттік серіктестіктер	1	3	7	12	13	15	15	17	31
Барлығы	13	15	22	35	43	48	48	51	68

Ескерту. 1917 ж. үшін осы цифрлар бүкіл Орал облысы бойынша, ал басқа жылдар бойынша – тұтас алғанда, 1922 ж. шекарасымен Орал губерниясын қамтитын Мембанктің Орал бөлімшесі қызмет еткен аудан бойынша (Орал ауданы: Орал, Гурьев және Лбищ. уездері)

Кестені жалпы шоли отырып, 1916 жылдың қарсаңында серіктестіктердің жалпы санының 51-ге жеткенін көруге болады. Мұндай өсудің себептері 1910-11 жылдары астық шықпай қалған жылдар болуына келіп саяды, бұл сол уақыттағы көптеген шаруашылықтарды өздерінің күшін біріктіруге мәжбүрледі. Астық шықпай қалған жылдары және кейінгі жылдары серіктестіктер кредиттік институттар ретінде кеңінен дами бастады.

Серіктестіктің қаражаты негізгі, қор капиталдарынан және ерекше мақсаттағы салымдардан, заемдардан және басқа сомалардан тұрды:

Негізгі капитал мүшелердің пай жарналарынан, серіктестікке қайтарымсыз немесе қарызға берілген сомалардан және түскен пайдадан жасалған аударымдардан құралды. Заемдар Мембанк немесе шағын кредит басқармасы арқылы 13 жыл мерзімге дейін берілді. Кредиттік серіктестіктердің жарғы бойынша пайлары болмады, сондықтан негізгі капитал заемдар мен аударымдардан құралды.

Қор капиталы кепілдік, несиелік және делдалдық операцияларға байланысты шығындарды жабу үшін құрылды. Ерекше мақсаттағы капитал делдалдық операциялар және басқа мақсаттар үшін құрылды.

Басқа сомаларға барлық қаражаттар, және де атап айтқанда, делдалдық бойынша сомалар кірді, кейіннен серіктестіктердің баланстарында «делдалдық бойынша сомалардың» жеке шоты орын ала бастады.

Ол жылдары салымдар серіктестіктерде үлкен роль атқарды. Егер 1912 жылы салымдар астық болмауы салдарынан азайған болса, 1915 жылға қарай салымдардың күрт ұлғайғаны байқалады. Бұл үрдісті ақшаның құнсыздана бастауымен түсіндіруге болады. 1916 жылы кредиттік серіктестіктер салымдарының үлесі 59,1%, ал несие-жинақ серіктестіктерінікі 53,5% болды. Сол шолуда мынадай деректер беріледі: «Кредиттік кооперативтер халықтың, әсіресе оның ауқатты бөлігінің сеніміне, мейіріне ие бола отырып

Берілген несиелер әр түрлі мақсаттарға пайдаланылды. Мәселен, халықтың басым бөлігі жұмысқа салатын ірі қара сатып алды. Бұл жерде егер салымдарды халықтың ауқатты бөлігі салған болса, несиелердің негізінен кедей бөлігіне берілгенін айта кеткен жөн. Сондықтан да, статистика егер 1908 жылы 26,7% несие берілген болса, онда кейіннен бұл пайыздың ұлғайып, 1912 ж. 44,4%-ға жеткенін көрсетеді.

Үлес салмағы бойынша келесі орынды тұқым сатып алу алады. Осы мақсатқа несие беру 13,1% және 27,3% арасында ауытқыды. Бұдан әрі, үнемі азайып отырғанына (1908 жылы 29,9% және 1912 ж. 4,6%) қарамастан, едәуір пайызы машина және жұмыс күшін жалдауға кетті. Ауылшаруашылық машиналарын сатып алу үнемі ұлғайып отырды. Мәселен, 1913 жылдың алдында 5 жыл осы мақсаттарға жұмсалған несиелердің пайызы 1908 жылы 9 есе (0,9% және 8,3%) артты. Осы деректерден несиелердің басты бөлігі (75%-85%) егін шаруашылығының қажеттіліктеріне жұмсалғаны көрінеді. Бұдан әрі, несиелердің құрамында кәсіптік мақсаттарға берілген несиелер (1,9%-дан 11,7%-ға дейін) өздеріне назар аударады. Ең соңында, малға жем сатып алуға берілген несиелер көзге түседі. Бұл несиелер едәуір өсті – 1908 ж. 0,5%, ал 1912 ж. 5,1% берілді. Біз осы деректерден несиелердің егіншілік (71,8%), кәсіптік (1,9%), мал шаруашылығы (5,1%), өнеркәсіп-сауда (7,9%), қолөнерлік (5,4%) және басқа да (7,9%) мақсаттарға берілгенін байқай аламыз. Осы деректер 1912 жыл үшін келтірілді, бірақ жалпы алғанда, олар басқа жылдарды да көрсетеді.

Әрине, кредиттік бірлестіктердің мүшелері барлық заемдарды бірдей дер уақытында қайтара алмады. Берілген барлық несиелердің ішінде кешіктірілген сомалардың ең үлкен пайызы астық шықпай қалған 1911 жылға тиесілі, сол кезде несие-жинақ серіктестіктері мүшелерінің 11% несиесінің және кредиттік серіктестіктер мүшелерінің 6,6% несиесінің мерзімі кешіктірілді. Кредиттік серіктестіктер кешіктірген несиелердің пайызы азырақ. Кешіктірілген несиелердің барлық сомасы берілген несиелердің жалпы сомасына қарағанда 9%-дан аспады. Бірақ кешіктірілген несиелердің арасынан жыл аяғында көптеген несиелер қайтарылып, барлық несиенің 6,1%-нан аспайтыны қалды. Жыл аяғында барлық осы кешіктірілген несиелердің жалпы сомасы берілген несиелердің жалпы сомасының 4,6%-ынан аспады. Барлық осы деректер кредиттік бірлестіктер мүшелерінің алған несиелерін ыждағатты түрде қайтарғанын көрсетеді, сөйтіп, кешіктірілген несиелер оларды берген бірлестіктерге зілдей ауыртпалық түсірмеді. Бірақ үмітсіз несиелерді серіктестің өзі өтеген жағдайлар да кездесті.

Кредиттік серіктестіктердің негізгі міндеті ауылшаруашылық өндірісін дамыту, шаруалар қауымын ауылшаруашылық мұқаммалымен жабдықтау, ауылшаруашылық өнімдерін өткізу және бастауыш кооперативтердің капиталдарын құру болды. «Барлық жаңа нәрсе жақсы ұмытылған ескі нәрсе» деп халық айтқандай, ақша-кредит саясатын дамытудың бай тәжірибесіне ие бола отырып, шетелдік тәжірибеге ғана емес, сонымен қатар өз тәжірибемізге де сүйенуіміз қажет, бұл айтарлықтай нәтижесін беретін болады.